

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Qarayev Naib Valeh oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

**«Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizasının aparılmasının metodları və
onun təkmilləşdirilməsi » mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı

060401 –Dünya iqtisadiyyatı

İxtisasın adı

Gömrük ekspertizası

Elmi rəhbər
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Magistr proqramının rəhbəri
A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

dos.M.M.Məmmədli

i.e.n.M.M.Aslanova

Kafedra müdiri

prof.A.Ş.Şəkərliyev

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş

Fəsil 1. Azərbaycan Respublikası DGK sistemində ekspertiza fəaliyyətinin təşkilinin nəzəri metodoloji əsasları

- 1.1. Gömrük ekspertizasının metodoloji əsasları, keçirilmə qaydaları, məqsəd və vəzifələri
- 1.2. Gömrük ekspertizasının təşkili və aparılması
- 1.3. Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının əsasını təşkil edən hüquqi aktlar.

Fəsil 2. Azərbaycan Respublikasında qeyri-ərzaq mallarının ekspertiza fəaliyyətinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

- 2.1. Plastik kütlələr və onlardan hazırlanan məmulatların ekspertiza fəaliyyətinin təşkili vəziyyətinin təhlili.
- 2.2. Xam neft və neft məhsullarının gömrük ekspertizasının müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.
- 2.3. Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının səmərəli təşkilinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsiri

Fəsil 3. Azərbaycan Respublikasında qeyri-ərzaq mallarının ekspertiza fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi.

- 3.1. Mərkəzi və yerli gömrük laboratoriyalarında gömrük ekspertizasının təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri
- 3.2. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsində beynəlxalq gömrük əməkdaşlığının rolu.
- 3.3. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertiza fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Nəticə və təkliflər

Ədəbiyyat siyahı

G İ R İ Ş

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanda keyfiyyətin idarəedilməsinin ümumi dövlət sistemlərinin yaradılması ilə əlaqədar olan bütün məsələlər bu gün aktualıq kəsb etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi dirçəlişi ölkə mallarının yüksək keyfiyyətli və təhlükəsizliyini, onlar rəqabət qabiliyyətliyini, daxili və dünya bazarında istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin edən şərait olmadan mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, keyfiyyət islahatların, yeni bazar iqtisadiyyatına keçidin strategiyası olmalı, struktur dəyişikliyi, sərmayə qoyuluşu, sərmayələrin cəlb olunması, sabitlik, özəlləşdirmə, gəlirlilik və s.-dən yüksəkdə durmalıdır.

Başa düşmək lazımdır ki, keyfiyyət böyük miqdarda yeni sərmayələr tələb etmir və sərmayələr keyfiyyətə təminat olmadan itirilmiş pullardır.

Keyfiyyət elmi-texniki tərəqqinin obyektiv nəticəsi olduğundan, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq onu nəzəri baxımdan istənilən qədər yüksəltmək, yaxşılaşdırmaq olar. Malların keyfiyyəti, yararlıq xassələrinin məcmusu onların istismarı və istehlakı zamanı özünü büruzə verir, yəni ehtiyatların istifadə prosesində itkisi və malların tam sərfi zamanında, bir sözlə, işləmə, istehsal prosesi, istifadə və istehlak anlarında bu xarakteristikalar aşkar olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, mallara olan tələblərin xüsusiyyətləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir və müəyyən müddət ərzində onların təyinatı üzrə istifadəsinə təminat verir. Bu isə əhalinin maddi və mədəni səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif dövrlər üçün müxtəlif dərəcə və xarakter

tələbatından asılıdır. Beləliklə də malların tələbat səviyyəsi və keyfiyyəti arasında müəyyən disproporsiya var ki, o da fasiləsiz olaraq artır və yeniləşir. Bu baxımdan mallara cari, perspektiv, ümumi və spesifik tələblər var ki, bu da gömrük ekspertizasının qarşısında duran əsas məsələlərdəndir.

Ümumiyyətlə, gömrük ekspertizası gömrük nəzarətinin bir həlqəsi kimi Respublikanın iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması, qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsində digər hüquqpozma hallarının aşkar edilməsi, qarşısının alınması, profilaktikası və aradan qaldırılması, qaçaqmalçılıq kanallarının ləğvi, daxili istehsalçıların iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi, istehlakçıların hüquqlarının qorunması və s. məsələlərin həllində rolunu əvəz olunmazdır.

İşin məqsəd və vəzifələri: Gömrük ekspertizası malın mənşə ölkəsinin təyini, malın gömrük dəyərinin təyini, malların eyniləşdirilməsini, malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini, malların çeşidi, sortu və növünün təyini, malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini, malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyini, malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədi, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini və s. məsələlərin müəyyən olunması üçün aparılır.

Bu səbəbdən dissertasiya işinin tədqiqat obyekti seçilməsi təsadüfi deyildir.

Dissertasiya işinin mövzusu üç fəsildən ibarətdir.

İşin nəzəri metodoloji əsasları:

Birinci fəsil gömrük ekspertizasının ümumi nəzəri-metodoloji əsaslarına həsr edilmişdir. Burada gömrük ekspertizasının anlayışı, mahiyyəti, növləri, onun həyata keçirilmə mərhələləri , həmçinin gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsində istifadə olunan texniki vasitələr və metodlardan geniş şəkildə bəhs edilmişdir.

İşin elmi yeniliyi:

- gömrük ekspertizasının səmərəli təşkilinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında oynadığı rol müəyyən etmək;
- gömrük sisteminin təşkilatı strukturu və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- ekspertizanın səmərəli təşkilinin Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafına təsirini təhlil etmək;
- gələcəkdə sahənin təkmilləşdirilməsi üçün elmi təkliflər vermək;
- gömrük ekspertizasının təşkilinin təkmilləşdirilməsində beynəlxalq təcrübənin və mərkəzi, habelə yerli gömrük laboratoriyalarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir.

Fəsil I Azərbaycan Respublikası DGK sistemində ekspertiza fəaliyyətinin təşkilinin nəzəri metodoloji əsasları

1.1 Gömrük ekspertizasının metodoloji əsasları, keçirilmə qaydaları, məqsəd və vəzifələri

Ekspertiza-elmin müəyyən sahələrində xüsusi bilik tələb edən hər hansı məsələnin ekspert (latınca *exertus* sözündən olub **təcrübəli** deməkdir.) tərəfindən tədqiq edilməsidir. Ekspert tədqiqatının özəlliyi əvvəlcədən dəqiq müəyyənləşdirilmiş suallara, bir qayda olaraq, qısa vaxt ərzində və aydın cavab verməkdir. Ekspert tədqiqatı qoyulmuş bütün suallara hərtərəfli və müəyyən olunmuş qaydalar üzrə hazırlanmış yazılı rəylə yekunlaşır. Ekspert rəyindən müxtəlif sahələrdə yaranmış mübahisəli məsələlər və ya problemlər üzrə əsaslandırılmış qərar qəbul etmək üçün istifadə olunur.

Elmi ekspert tədqiqatı aparılarkən, əsas tapşırığı lazımi qaydada icra etmək üçün üsul və vasitələri ekspert tərəfindən sərbəst seçilir. Dünyada müxtəlif təyinatlı və tədqiqat predmetli çoxlu sayda ekspertizalar mövcuddur. Onların köməyi ilə fərqli tədqiqat metodlarından istifadə etməklə, müxtəlif obyektləri öyrənirlər və əhəmiyyətinə görə ayrı-ayrı tapşırıqları icra edirlər. Ümumi olaraq onlar üçün son məqsəd – həqiqətin müəyyən edilməsidir. Ekspertizaları müxtəlif əlamətlərə görə sistemləşdirmək və təsnifatlaşdırmaq mümkündür.

Məqsədinə görə ekspertlər 2 qrupa bölünür.

1 Məhkəmə xarakterli.

2.Qeyri-məhkəmə xarakterli.

Ekspertizalar elm sahələri və ya fəaliyyət dairələri üzrə (elmi praktiki elmlər sahəsi) sistemləşdirilir.Bu meyarlar üzrə ekspertizaları aşağıdakı siniflərə ayırırlar.hərbi,siyasi,sosioloji ,texniki ,iqtisadi ,kriminalistik,tibbi, incəsənətşünaslıq ,əmtəəşünaslıq,ekoloji və s. Hər bir elm sahəsinin özünəməxsus nəzəri bazası hüquq əsaslar toplusu formalaşdırılır.

Hər bir sinif aşağıdakı ümumi əlamətlərə səciyyələnən müxtəlif növ ekspertizaları özündə birləşdirə bilər.

-predmetinə görə.

-obyektinə görə

-metodikasına görə.

-ekspert tədqiqatlarının tapşırıqlarına görə.

Öz növbəsində ,ekspertizanın çeşidi daxilində çeşidin bir və ya bir neçə əlamətinin dəyişməsinə təyin edən növ və yarımnoşvlər ayrılır. Məsələn,əgər malın texniki ekspertizasında müxtəlif obyektlər və əşyalar tədqiq olunur, müxtəlif tapşırıqlar verilir və ya fərqli metodikalardan istifadə olunursa ,onda malın texniki ekspertizasının müxtəlif növ və yarımnoşvləri alınır.

Növbəliliyinə görə ekspertizalar ilkin və təkrar həll olunan tapşırığın miqyasına görə əsas və əlavə tədqiq olunan obyektlərin miqdarına görə azobyetkli və çoxobyetkli ekspertizanı aparan ekspertlərin sayına və onların iş üsullarına görə tək və kollektiv və s.bölünür.

Əsaslı ekspertizanı təyin etmək üçün ,gömrük orqanının əməkdaşı,müvafiq ekspertizanın aparılmasının nəzəri və təcrübi əsaslarını mütləq bilməlidir.(onun predmetini ,obyektlərini,tədqiqat metodikasını ,imkanlarını və s.)

Gömrük ekspertizasını ekspertizanın xüsusi sinfinə aid etmək olar.Çünki onun predmet,tapşırıq obyekt və tədqiqat metodu kimi özəl xarakterli əlamətləri vardır.

Gömrük ekspertizasının obyektləri dedikdə aşağıdakı maddiləşmiş məlumat mənbələri başa düşülür.

a) gömrük sərhəddindən keçən mal və əşyalar, habelə onlardan tədqiqat üçün götürülmüş prob və nümunələr.

b)qaçaqmal obyektləri və gömrük qaydalarının pozulması.

c)gömrük rəsmiləşdirilməsində və gömrük nəzarətində istifadə olunan, müxtəlif çeşidli mal müşayiəti sənədləri (gömrük ,normativ hüquqi, maliyyə və s.)

Gömrük ekspertizasının predmetinə gömrük işinin həm ümumi problemlərini ,həm də gömrük nəzarəti ardıcılığının konkret şərait və faktlarını aid etmək olar.Bunların içərisində daha vacibləri aşağıdakılardır.

1.Gömrük nəzarəti obyektinin təyinatı,vəziyyəti və növünün müəyyənləşdirilməsi.

2.Xarici İqtisadi Fəaliyyət Əmtəə(Mal) Nomenklaturasına uyğun malların təsnifatı.

3.Malların keyfiyyət göstəriciləri (markası,cinsi,növü ,məlumatın təbii olması və s.) xarakterli (lisenziyalılığı ,aksizliliyi ,ikiqat

təyinatlılığı),mənsə ölkəsi ,hazır məhsulun çıxış norması və onda olan xammalın identifikasiyası əsasında,onların gömrük dəyərini və bazar qiymətini (dəyərini) təyin etmək.

4.narkotik və psixotrop maddələrin identifikasiyası.

5.qiymətli daş-qaşların ,əntiq malların, muzey eksponatlarının və sairin diaqnostikası.

Bundan əlavə ,qaçaqmalçılığa və gömrük hüquq pozuntularına qarşı mübarizə prosesində operativ işçilər tərəfindən irəli sürülən bəzi məsələlər də gömrük ekspertlərinin apardığı xüsusi sinif ekspertizalarla – kriminalistik,iqtisadi ,əmtəəşünaslıq,hemmoloji və s həll edilir.

Gömrük ekspertizası yolu ilə həll edilə bilən əsas tapşırıqları aşağıdakı kim qruplaşdırmaq olar.

1.)götürülmüş nümunələr ,ayrı-ayrı hallarda isə izlər əsasında obyektlərin oxşarlığı əsasında onların identifikasiyasına istiqamətlənmiş məsələlər.Buraya götürülmüş prob və nümunələr əsasında malların adının XİF ƏN-ə uyğunluğunun ,keyfiyyətinin ,istehsal olunduğu ölkələrin müəyyənləşdirilməsi və s. aid etmək olar.

2.)diaqnostik-hadisənin formalaşma (əmələ gəlmə) mexanizmi, yaranma səbəbləri, hərəkətin ardıcılığı ,üsulları və s.Buraya texnoloji ekspertizaları ,çıxış normalarının təyini ,xammal mənbələrini və daxil etmək olar.

3.) ekspert profilaktikası-gömrük qanunvericiliyinin pozulması və cinayətlərin törədilməsinin əmələ gəlmə səbəblərinin araşdırılması ,habelə onların aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin hazırlanması.Buraya

gömrük tarifində kriminal təhlükəli mal pozisiyalarının ola biləcəyini proqnozlaşdırmağı, nümunələrin toplanması təcrübəsini və saxtakarlığın tədqiq olunmasını da aid etmək olar.

Gömrük ekspertizasının əsas növləri.

Tədqiqat obyektı bilavasitə mallar olan gömrük ekspertizasının əsas növləri ilə tanış olaq. Bu dərsləkdə kriminalistik ekspertiza prosesi ilə tədqiq olunan və obyektı sənədlər olan ekspertizadan heç bir söhbət getməyəcəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük ekspertizaları ekspert qarşısında qoyulan tapşırıqların məsuliyyətindən asılı olaraq müxtəlif növlərə bölünürlər. Lakin bəzi hallarda bir ekspertiza qarşısında qoyulan tapşırıqları həll etmək üçün, başqa ekspertizanın predmeti olan məsələyə də toxunmalı olursan. Məsələn Təsnifat ekspertizası aparılarkən, bir qayda olaraq, ilkin mərhələdə identifikasiya məsələləri, sonuncu mərhələdə isə materialşünaslıq və ya kimyəvi ekspertiza məsələləri həll edilir.

Malların bu və ya digər dərəcədə tədqiqi ilə əlaqədar olaraq ekspertizaları aşağıdakı növlərə ayırmaq olar.

1. eyniləşdirmə ekspertizası.
2. texnoloji ekspertiza
3. təsnifat ekspertizası
4. malın mənşə ölkəsinin təyini
5. əmtəəçilik ekspertiza
6. malların gömrük dəyərinin təyini
7. materialların ekspertizası

İdentifikasiya ekspertizası.Ekspert qarşısında sual qoyulur, ekspertizanın obyektı olan mal necə adlanır? Bildiyimiz kimi,gömrük sərhədindən keçən çoxsaylı malların içərisində heç də həmişə tanıdığımız mallar olmur.Belə ki, bəzi malların xarici görünüşü (məsələn xammalların növü,yarımfabrikatlar və s.)onun mahiyyəti haqqında çox az məlumat verir.Odur ki, malın tərkibini və təyinatını müəyyənləşdirmək üçün xüsusi tədqiqat aparmaq, daha doğrusu ,ekspertiza tələb olunur.İdentifikasiya (latınca,identificare sözündən olub eyniləşdirmək deməkdir.)-iki obyekt arasındakı oxşarlıqların müəyyən edilməsidir.Naməlum malın identifikasiyası isə hər hansı bir məlum malla oxşar xüsusiyyətlərin tapılmasıdır.Bu zaman məlum malın maddi obyekt şəklində orada olması o qədər vacib deyildir.Çünki əslində həmin məlum və naməlum malları tutuşduraraq onların çox oxşar əlamətlərini müəyyən etməklə ,onları eyniləşdirir.

Malların identifikasiyası dəqiqləşdirmənin səviyyəsindən asılı olaraq,hətta detallaşdırma səviyyəsində də həyata keçirilə bilər.Belə ki, malın təsvirini ardıcılıqla dəqiqləşdirməklə ,daha xırda detalları tədricən identifikasiya etmək olar.Məsələn,müxtəlif materialları identifikasiya edərkən,aşağıdakı keçid sxemindən istifadə etmək olar.

1.Metal-qara metal-tərkibində dəmir,karbon ,xrom,nikel və titan olan ərinti.Dəmirli ərintinin tərkibində Cr-18%,Ni-9%,Ti-1%,habelə IX 18 NT markalı paslanmayan polad vardır.

2.Parça-yun parça-poliefir,lifli yun parça-30% poliefir lifli yun parça-eni 1.5 metr olan 30% poliefir lifli yun parça-eni 1.5m və səthi sıxlığı 320\m² olan 30%poliefir lifli yun parça və s.

Gömrük işində identifikasiyanın xüsusi növ müxtəlifliyi –xüsusi razılığın (lisenziyanın) verilməsi və gömrük ərazisində və ya ondan kənarda emal gömrük rejimlərində emal məhsullarındakı xammalları identifikasiya etmək üçün texnoloji ekspertiza aparılır.Belə hallarda hazır məhsulun emalı üçün gömrük sərhədindən göndərilən xammalın eyniləşdirilməsi müəyyən etmək tələb olunur.Bu cür xammalın eyniləşdirilməsini müəyyən etmək tələb olunur.Bu cür identifikasiyada normativ sənədlər daha dəqiq eyniləşdirmə tələb edir.daha doğrusu ,məhsulun məhz aparılan xammallardan hazırlandığı təsdiq olunmalıdır. Bir çox hallarda belə identifikasiya aparmaq mümkün olmur.

Texnoloji ekspertiza.Gömrük orqanı tərəfindən gömrük ərazisində və ya kənarda mal emalı üçün lisenziya rəsmiləşdirilərkən ,habelə belə lisenziyanın fəaliyyəti dövründə belə emal aparılarkən texnoloji ekspertiza həyata keçirilir.

Gömrük ərazisində malların emalı.-ölkənin gömrük ərazisində emal olunan xarici malların heç bir iqtisadi tədbir tətbiq olunmayan,geriyə aparılarkən idxal gömrük rüsumları və vergiləri qaytarılan gömrük rejimidir.

Baxılan gömrük rejiminə tətbiq olunan əsas ifadələrlə tanış olaq.

-Azərbaycan malları-mənşə ölkəsi AR olan və ya AR ərazisində sərbəst dövriyyə üçün buraxılmış mallar.

Emal məhsulları-emal üçün gətirilmiş malların və istifadə olunmuş Azərbaycan mallarının emal olunması nəticəsində alınmış və özündə əmtəə məhsullarını ,istehsal tullantılarını ,habelə istehsal itkilərini birləşdirən mallardır.

Gömrük ərazisində emal gömrük rejimində ,Azərbaycana idxalı qadağan olunmuş mallar yerləşdirilə bilməz.

Əmtəəlik malların emalı üçün aparılan identifikasiyanın əsas məqsədi,emal əməliyyatı nəticəsində malın məhz həmin əmtəələrdən emal olduğunu müəyyən etməkdir.Bu məqsədlə aşağıdakı identifikasiya metodlarından istifadə olunur.

1).lisenziyada göstərilməyən mallardan istehsal prosesində istifadə olunmaması üçün,gömrük təminatı kimi texnoloji istehsal xətlərinin yerləşdiyi tikililərə plombların vurulması.

2).mallar haqqında məlumatlara gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri tərəfindən möhür və ştampların vurulması.

3).emal üçün əvvəlcədən götürülmüş mal nümunələrinin son məhsulla tutuşdurulması.

4).emal üçün malların təsviri, olnarın şəklinin çəkilməsi,mövcud markalanmalardan istifadə olunması və s.

Göstərilən metodların heç birinin tətbiq oluna bilmədiyi halda müraciət edən öz metodunu təklif edə bilər,gömrük laboratoriyası isə ondan istifadə edilə bilməsi yollarını araşdırmalıdır.

Əmtəəlik məhsulun çıxış nomrası daha çox istehsal prosesində doğranan materiallara görə təyin olunur.Bu cür məmulatlara toxuculuq,

ayaqqabı,xırdavat (çanta ,pul kisəsi və s.) və başqaları aiddir.Belə halda məlum sayda ilkin materiallardan alınan hazır məhsulların sayı yoxlanılır.Bütün hallarda əmtəlik məhsulun çıxış norması həm emalın material balansı ilə ,həm də istifadə olunan texnologiyaya görə material balansının ayrı-ayrı komponentlərinin əsaslılığı ilə yoxlanılır.

Gömrük ekspertizasının aparılması prosesində əmtəlik məhsulun çıxış norması birbaşa hesablama yolu ilə də həyata keçirilə bilər.Belə ki, toxuculuq sənayesində avtomatlaşdırılmış metodikanın tətbiq edilməsi nəticəsində ,kompüter vasitəsilə lazım olan parçanın miqdarı birbaşa hesablanır.

Təsnifat ekspertizası Bu gömrük ekspertizasında ən mürəkkəb və məsuliyyətli ekspertiza sayılır.Ekspertizanın mürəkkəbliyi ondan ibarətdir ki, bir qayda olaraq,bütün malları identifikasiya etmək,lazım gəldikdə bəzi malların material sınaqlarına belə həyata keçirmək tələb olunur.Bu isə XİF ƏN-nin məlum tələbləri işləməyi vacib edir.

Təsnifat ekspertizasının əsas məqsədi ,təqdim olunan malın əmtəə pozisiyası və subpozisiyası,daha doğrusu ,malın kodunu təyin etməkdir.Hər iki anlayış eyniyüklüdür.və qarşılıqlı əvəzlənəndir.

Aşağıda tamamilə XİF ƏN-lə uzlaşan Harmonikləşdirilmiş sistem (HS) üzrə (bu barədə 6-cı mövzuda geniş məlumat veriləcəkdir.) təsnifatın əsas icra qaydaları verilmişdir.

HS-beş detallaşdırma səviyyəsinə malikdir.

1.Ali-sənaye sahələri üzrə malları qruplaşdırana –bölmə.Məsələn,1 bölmədə -diri heyvanlar və heyvandarlıq məhsulları,IV-bölmədə -yeyinti

sənayesi məhsulları,V-bölmədə- mineral maddələr,VI bölmədə -kimya sənayesinin məhsulları birləşdirilmişdir.

2. qruplar-buraya mallar ,hazırlandığı materiala (məsələn,10-cu qrup-dənli bitkilər) yerinə yetirdiyi funksiyaya (məsələn,92ci qrup-musiqi alətləri) emal dərəcəsinə görə detallaşdırılır.(11-ci qrup unüyütmə-yarma sənayesi məhsulları.)19 cu qrup unlu və qənnadı məmulatları) görə daxil edilmişdir.

3.mal mövqeyi –bu səviyyədə mallar daha spesifik əlamətlərə görə detallaşdırılır.(məsələn 10 qrupda dənli bitkilər ,buğda ,çovdar ,arpa və s.mal mövqələrinə ayrılır.)

4-5) bir və ikidefisli mal submövqeyi (subpozisiya)-daha kiçik detallaşdırma meyarlarından istifadə olunan mallar (məsələn,4-cü qrupa daxil olan süd və qaymaq yağlılıq dərəcəsinə görə detallaşdırılır.

1.2 Gömrük ekspertizasının təşkili və aparılması

AR-in gömrük sərhədini keçən mallardan, prob və nümunələrin götürülməsi qaydaları mövcud qanunvericiliyə (Gömrük Məcəlləsi, DGK-nın qəbul etdiyi qaydalar və s.) uyğun hazırlanmışdır.

Mallardan prob və nümunələr aşağıdakı məqsədlər üçün götürülür:

- 1) AR gömrük sərhədindən keçən mallara gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirmək, onları ödənişə cəlb etmək;
- 2) gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesində təyin olunan ekspertiza üzrə rəyi hazırlamaq;
- 3) istehlakçıların maraqlarının müdafiəsini təmin etmək.

Mal nümunəsi - məhsulun bir hissəsi olub, onun bütün tərkibini, xüsusiyyətlərini və strukturunu bütünlüklə özündə əks etdirəndir.

Prob və nümunələrin götürülmə metodikası, hazırlanması və tədqiqatın aparılması, həmçinin təhqiqatın (ekspertizanın) təyinatı qaydaları, qablaşdırılması, daşınması, qorunması, uçotu və tədqiqatdan sonraya qalmış prob və nümunələrə sərəncam verilməsi AR DGK tərəfindən müəyyən edilir.

Gömrük nəzarəti altında olan mallardan prob və nümunələri aşağıdakılar götürə bilər:

- a) AR-in gömrük orqanlarının səlahiyyətli işçiləri;
- b) AR-in gömrük orqanlarının icazəsi ilə gömrük sərhədində nəzarət funksiyasını icra edən digər dövlət orqanları;
- c) AR-in gömrük orqanlarının icazəsi üzrə malın sahibliyinə səlahiyyəti olan şəxslər.

Əgər prob və nümunələr gömrük orqanının təşəbbüsü ilə götürüləcəksə, onda gömrük orqanının müvafiq vəzifəli şəxsi mal sahibini (daşıyıcı və s.) prob və nümunənin götürülməsi vaxtı və onların miqdarı haqqında əvvəlcədən xəbərdar etməlidir.

Prob üçün götürüləcək malın miqdarı (çəkiddə, həcmdə və s.) - sonradan onu üç bərabər hissəyə ayırmaq (analitik, nəzarət və etalon) və nəzarət yoxlamalarını da uçota almaq sərti ilə müəyyən edilir.

Gömrük orqanının vəzifəli şəxsi prob və nümunələri mal sahibinin və hal şahidinin, lazım olduqda isə mütəxəssisin iştirakı ilə götürməlidir. Malların götürülən prob və nümunələri müəyyən edilmiş protokola görə rəsmiləşdirilir. Protokolun ikinci nüsxəsi və ya surəti mal sahibinə təqdim olunur.

Əgər gömrük orqanı əsassız olaraq malları buraxmazsa, onda mal sahibinin yazılı ərizəsi əsasında, gömrük orqanının vəzifəli şəxsi ilə birlikdə mallardan prob və nümunələr götürülə bilər. Bu halda rəsmiləşdirmə mövcud protokola uyğun olaraq həyata keçirilir. Mal sahibinin təkidi ilə götürülən prob və nümunələrə görə məsuliyyəti özü daşıyır. Həmin prob və nümunələrin götürülməsi, onların mühafizəsi və daşınması xərclərini də mal sahibi ödəyir.

Gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin götürdükləri mal nümunələri və problara yarlıq vurulur, imzalanır və möhürlənir.

Probların və mal nümunələrinin götürülməsi zamanı texniki təhlükəsizlik qaydalarına riayət olunmasına görə məsuliyyəti müvafiq gömrük orqanının rəisi daşıyır.

Gömrük ekspertizasını ali və ya orta ixtisas təhsili olan, gömrük ekspertizası sahəsində müvafiq hazırlıq keçən və attestasiya nəticəsində gömrük ekspertizasının aparılmasına buraxılan ekspertlər apara bilərlər. Eyni zamanda gömrük ekspertizasını aparmaq üçün DGK- nın işçisi olmayan mütəxəssis də dəvət oluna bilər. Bu cür mütəxəssisləri gömrük laboratoriyasının rəhbəri çağıra bilər. Dəvət olunan mütəxəssislər gömrük orqanlarının mütəxəssisləri ilə eyni hüquqa malikdirlər.

Bir qayda olaraq, gömrük ekspertizası Dövlət Gömrük Komitəsi- nin binalarında həyata keçirilir. Lakin bəzi hallarda ekspertiza kənar yerdə də aparıla bilər.

Gömrük ekspertizasının obyektləri-gömrük sərhədindən keçən mallar, həmçinin, həmin mallar haqqında gömrük və digər sənədlər- də olan məlumatlardır.

Gömrük ekspertizası aparılarkən ekspertlərin vəzifələri və məsuliyyətləri, prosessual hüquqları, habelə, ekspertin yekun rəy verməsindən imtina və ya düzgün olmayan rəy verməsinə görə cinayət məsuliyyəti daşması barədə xəbərdarlıq qaydaları AR-in mövcud qanunvericiliyi əsasında həyata keçirilir.

Ekspertin vəzifələri aşağıdakılardır:

1) AR-in gömrük, inzibati, cinayət-prosessual, mülki-prosessual, iqtisadi qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq, qarşısında qoyulmuş suallara tam, hərtərəfli və obyektiv əsaslandırılmış ekspert rəyi verməlidir. O, verdiyi rəyə görə şəxsən məsuliyyət daşıyır;

2) qanunvericilikdə göstərilmiş əsaslar olduqda, öz namizədliyini geri götürmə barədə məlumat verməlidir;

3) ekspertizanı təyin edən təşkilatın razılığı olmadan gömrük hüquqpozuntuları və ya ilkin təhqiqat barədə məlumatları açıqlamamalıdır;

4) tədqiqat üçün alınmış materialların qorunmasını təmin etməlidir;

5) ekspertizanı təyin edən təşkilatın tapşırığı üzrə, habelə şəxsi təşəbbüsü üzrə, gömrük hüquq pozuntusunun baş vermə səbəbləri və onun açılması şəraitini müəyyənləşdirmək;

6) tədqiqat aparan zaman texniki təhlükəsizlik qaydalarına əməl etmək.

Ekspertin aşağıdakı hüquqları vardır:

1) gömrük ekspertizasının predmeti olan materiallarla tanış olmaq, lazım gəldikdə isə DGK-nın digər qurumlarından ekspertizanın aparılması üçün vacib olan normativ sənədləri istəmək;

2) ekspertizanı təyin edən təşkilatdan və ya şəxsdən rəyin verilməsi üçün lazım olan əlavə materiallar, prob və mal nümunələrinin təqdim olunması barədə vəsatət qaldırılmaq;

3) gömrük hüquq pozuntusu ilə bağlı işin icraatı və ya baxılması onda olan şəxsin, yaxud da müstəntiq, prokuror, hakim və digərlərinin icazəsi ilə sorğunun və ya istintaqın aparılmasında və digər prosessual hərəkətlərdə iştirak edib, gömrük ekspertizasının predmetinə aid suallar vermək;

4) yekun rəyində, ekspert tədqiqatının gedişində müəyyən edilmiş, lakin iş üzrə əvvəlcədən qoyulmuş suallarda olmayan halları

göstərmək;

5) əgər GHP ilə bağlı işin icraatı və ya baxılması onda olan şəxs, yaxud da cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxs, prokuror, hakim ekspertin hüquqlarını və ya qanuni maraqlarını pozarsa, onda qanuna uyğun olaraq onların hərəkətləri və ya qərarlarından şikayət etmək.

Ekspert, həmçinin xidməti vəzifələrini yerinə yetirmək istisna olmaqla, gördüyü işlərin müqabilində mükafatlandırılmaq hüququna da malikdir.

Ekspertə aşağıdakılar qadağan olunur:

1) müvafiq gömrük orqanının yazılı göstərişi olmadan ekspertiza- ya başlamaq;

2) ekspertizanın təyinatı barədə göstərişdə olmayan və tədqiqat obyektini sayılmayan malları, prob və nümunələri, iş materiallarını tədqiq etmək;

3) qanuni qaydada təqdim olunmayan məlumatları özbaşına toplamaq və onlardan istifadə etmək;

4) onun səlahiyyətinə aid olmayan məsələləri həll etmək;

5) işlədiyi müəssisənin, təşkilatın və idarənin sənədlərinin yoxlanılması, ekspertizası, təftişi, inventarizasiyası və sair işlərdə mütəxəssis kimi iştirak etmək;

6) ona həvalə edilmiş ekspertiza işinə kənar şəxsləri cəlb etmək;

7) xüsusi hallar istisna olmaqla, malları, prob və nümunələri, sənədləri və digər materialları xidməti binadan kənarda saxlamaq.

1.3.Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının əsasını təşkil edən hüquqi aktlar.

Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının əsasını təşkil edən hüquqi aktlardan danışmadan əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin hüquqi əsasını təşkil edən qanunvericilik aktlarını sistemli şəkildə aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Daxili gömrük qanunvericiliyi
- Gömrük münasibətlərinə aid olan və Azərbaycan Respublikasının da tərəf-müqabil olduğu beynəlxalq hüquqi müqavilə və sazişlər.

Gömrük işi sahəsindəki normativ aktlar gömrük orqanları ilə xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları arasında yaranan münasibətləri tənzimləyir . Gömrük işini həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanı və onun strukturunda olan bölmələri ilə xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları arasındakı münasibətlər mürəkkəb hüquqi münasibətlər sistemi ilə idarə olunur . Bu münasibətlər şəraitdən asılı olaraq hüququn beynəlxalq, gömrük, mülki, maliyyə, əmək, torpaq, nəqliyyat, dəniz, hava, dövlət, inzibati, təsərrüfat, cinayət, cinayət-prosessual və digər başqa sahələri ilə tənzimlənir.

Gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Gömrük Məcəlləsindən, "Gömrük Tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün digər dövlətlərlə gömrük ittifaqları, sərbəst iqtisadi zonaları yaradır, gömrük məsələləri üzrə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun sazişlər bağlayır.

Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrində müəyyən edilən qaydalar Gömrük Məcəlləsi və gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqlənərsə, dövlətlərarası müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir.

Gömrük hüququnun mənbələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. Azərbaycan Respublikası Qanunları
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, habelə Nazirlər Kabinetinin sərəncam və qərarları
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin normativ-hüquqi aktları.

Gömrük orqanları XİF-in tənzimlənməsində bilavasitə iştirak etməklə əmtəə və xidmətlərin Azərbaycan Respublikası ilə xarici ölkələr arasındakı hərəkətini daha səmərəli şəkildə həyata keçirməyə zəmin yaradır .

XİF iştirakçılarının əksəriyyəti hüquq və hüquq normalarının əhəmiyyətini və vacibliyini dərk edərək, heç bir kənar təsirə məruz qalmadan onların tələblərini anlaqlı surətdə icra edirlər.

Bununla yanaşı bir sıra hallarda XİF-in iştirakçılarının müəyyən hissəsi şüurlu surətdə, bəzən də ehtiyatsızlıq və özünəgüvənmə meyllərinə əsaslanaraq hüquq və hüquq normalarını pozmuş olur. Onlara etinasız

münasibət bəsləyirlər ki, bu da öz növbəsində belə halların qarşısını almaq məqsədilə dövlət və dövlətin struktur bölməsi olan hüquq mühafizə orqanlarına (məhkəmə, prokurorluq, daxili işlər, milli təhlükəsizlik, ədliyyə və gömrük orqanları) hüququn qorunması və bərpa edilməsi funksiyaları tapşırılır.

Hüquqi normanın qorunması XİF iştirakçıları və gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hüquqi və qeyri-hüquqi hərəkətlərinin müdafiəsində, eyni zamanda gömrük sahəsində meydana çıxan dövlət, cəmiyyət və şəxsiyyət üçün zərərli , habelə, təhlükəli münasibətlərin aradan qaldırılmasında və qarşısının alınmasında öz əksini tapır.

Gömrük orqanları öz xarakterinə görə hüquq yaradıcı və hüquq müəyyənədiçi olmaqla hüquqi aspektdən norma yaradıcı bir orqan kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu baxımdan Dövlət Gömrük Komitəsi bir hüquq mühafizə orqanı kimi dövlətin idarəetmə strukturuna daxil olduğundan , yuxarıda adı çəkilən qanunun müddəaları bütünlüklə bu orqana da şamil olunur.

Gömrük orqanlarının normativ hüquqi aktlar qəbul edə bilməsi səlahiyyəti GM-nin 9-cu maddəsində daha ətraflı öz əksini tapmışdır. Bu məcəllədə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulan hallarda Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı , Azərbaycan Respublikasının bütün başqa dövlət orqanları , təbəçiliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq idarələr, müəssisələr və təşkilatlar, habelə vəzifəli şəxslər və

vətəndaşlar üçün icrası məcburi olan normativ aktlar qəbul edir. Göstərilən normativ aktlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq qeydiyyatdan keçirilir.

Hüquqi əsaslarına görə DGK-nin hüquqi aktlarını şərti olaraq iki qrupa bölmək olar:

1.normativ – hüquqi aktlar.

2.fərdi aktlar.

Normativ - hüquqi aktlar gömrük hüququnun tənzimləyici funksiyası ilə əlaqədardır.

Normativ-hüquqi aktlarda gömrük işi sahəsində eyni cür münasibətlərin tənzimlənməsi normaları öz əksini tapmışdır.Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, normativ aktlar uzunmüddətli istifadə üçün nəzərdə tutulur və konkret sahələrin tənzimlənməsinə xidmət edir. Məsələn, gömrük idarələri haqqında əsasnamə, gömrük orqanlarında girovdan istifadə haqqında və gömrük daşıyıcısı haqqında əsasnamələr, habelə digər təlimat və qaydalar .Bütün normativ aktlar qanunvericilik əsasında hazırlanmışdır.

Gömrük işi sahəsində DGK aşağıdakı normativ-hüquqi aktlar qəbul edə bilər:

1.əmr və sərəncamlar.

2.təlimatlar.

3.ümumi və müvəqqəti qaydalar

4.metodiki tövsiyyələr

5.göstərişlər.

Əmr-gömrük işi sahəsində ən çox yayılan və istifadə olunan hüquqi normativ aktdır.DGK öz səlahiyyətləri daxilində mal və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi qaydaları, gömrük tarif tənzimlənməsi və gömrük ödənişlərinin tutulması, gömrük nəzarəti və s barədə əmrlər verə bilər.Gömrük işi sahəsində ümumi münasibətləri tənzimləyən normalar toplusu barədə də əmr və ya sərəncam normativ hüquqi akt formasından istifadə olunur.

Eyni zamanda ümumi və müvəqqəti qaydaların müəyyən edilməsi, təlimat , göstəriş və əsasnamələrin təsdiqi də əmrlə olur.

Təlimatlar – bilavasitə qanun və yuxarı orqanların normativ aktlarının icrası üçün hazırlanmış normativ aktlardır.Təlimatlar əmrlərdən fərqli olaraq ,gömrük işi sahəsində daha çətin sahələrin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi üçün hazırlanır.

Ümumi qaydalar - gömrük işinin məlum sahəsinin tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulmuş hüquqi normativ aktlardır.Məsələn.”Malların gömrük sərhəddindən keçirilməsi qaydası. ” , ”Fiziki şəxslər tərəfindən malların Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilməsinin ümumi qaydaları. ” və s.

Metodiki göstərişlər - hüquqi normativ akt olub,təlimatlar və qaydalarla müqayisədə ,hüquqi cəhətdən məcburi deyildir.

Göstərişlər - daha çox istifadə olunan normativ akt olub,ayrıca gömrük əməliyyatlarının aparılması ardıcılığını özündə əks etdirir. Məsələn ”Alkoqollu içkilər və tütün məmulatlarının gətirilməsi zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün alınan gömük ödənişləri barədə”.

Fərdi hüquqi aktlar - Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin yerli gömrük orqanlarının verdiyi əmrlərdir.

Fərdi hüquqi aktlar normativ aktlardan gömrük işi sahəsində fərdi məsələlərin həlli ilə əlaqədar olması ilə fərqlənir. Onlar konkret gömrük hüquqi münasibətlərinin tənzimlənməsi zamanı ortaya çıxan hüquqi fakt adlanır. Məsələn, DGK sədri tərəfindən gömrükxana rəisinin təyini, vəzifəli şəxslərin təltifi, cəzalandırılması və s.

26 noyabr 1999-cu ildə qəbul olunmuş “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun 2-ci maddəsində normativ hüquqi aktlar anlayışı “Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktı səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən qəbul edilmiş göstərişləri ümumi məcburi xarakter daşıyan, hüquq normalarını müəyyən edən, dəyişdirən və ləğv edən, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş rəsmi yazılı sənəddir.” kimi verilmişdir.

Normativ hüquqi aktlar qəbul etmək səlahiyyəti olan orqanlar və bu səlahiyyətlərin həddləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və digər qanunları ilə müəyyən edir.

Bu qanunun 6-cı maddəsinin 2-ci bəndinə görə Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları qəbul etmək səlahiyyəti olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanları bu səlahiyyətin bir hissəsini aşağı icra hakimiyyəti orqanlarına verə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük orqanları əməkdaşlarının gömrük ekspertizası fəaliyyətini həyata keçirdikləri zaman XİF iştirakçıları

tərəfindən baş verən hüquq pozuntularına görə qanunveriliyə uyğun olaraq, əsasən aşağıdakı məsuliyyət növləri nəzərdə tutulmuşdur:

- Cinayət məsuliyyəti.
- İnzibati məsuliyyət
- İntizam məsuliyyəti
- Maddi məsuliyyət

Gömrük qaydalarının pozulmasına görə, GM-də nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyəti qaçaqmalçılıq , gömrük ödənişlərini verməkdən yayınma və incəsənət tarixi və arxoloji sərvət olan əşyaları ölkəyə qaytarmama işlərinə aiddir

Gömrük hüquq tənzimlənməsi zamanı baş verən qaçaqmalçılıq və digər cinayətlərə görə cəzalar Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuşdur.

Gömrük işi sahəsində baş verən gömrük pozuntuları zamanı öz xarakterinə görə cinayət məsuliyyətinə aid edilmirsə, onda qaydaları pozmuş hüquqi və fiziki şəxslər inzibati xətlər haqqında Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun məsuliyyət daşıyır.

Bu məsuliyyət növü öz təbiətinə görə daha çox inzibati-hüquqidir. Lakin GM-in 274-cü maddəsində göstərilir ki, gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri və digər işçiləri hüquqa zidd qərar, hərəkət və hərəkətsizliklərinə görə intizam, inzibati cinayət və digər məsuliyyət daşıyırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük orqanları əməkdaşlarının gömrük ekspertizası fəaliyyətini həyata keçirdikləri zaman onların intizam məsuliyyəti GM-ilə tənzimlənir.

Gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri gömrük ekspertizası fəaliyyətini həyata keçirdikləri zaman aşağıdakılara əmək etməlidirlər:

- peşəkar hazırlığa yiyələnməli, ona tapşırılan işi aydın dərk etməli, xidməti vəzifələrini dəqiq və vaxtında yerinə yetirməli, işdə lazımı təşəbbüskarlıq və dönməzlik göstərməli, daimi öz ixtisasını təkmilləşdirməli.

- mövcud qanunvericilik və digər normativ aktlara uyğun olaraq ,onun iş fəaliyyətinə aid olan intizam və qaydalara dönmədən riayət etməli.

- gömrük orqanlarının avadanlıq və binalarını, xidməti nəqliyyat vasitələrini, texniki nəzarət vasitələrini və digər əmlakı qorumaq, gömrük baxışı zamanı götürülmüş malların olduğu kimi qorunmasını təmin etməlidir.

Gömrük ekspertizası fəaliyyətini həyata keçirdikləri zaman gömrük orqanlarının rəhbər işçiləri aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməlidirlər:

- təbəçiliyində olanların dövlət əmlakına qayğı ilə yanaşmalarını təmin etmək, qiymətli materialların itirilməsinə şərait yaradan səbəbləri aradan qaldırmaq .

- qanunçuluğun tələblərini dəqiqliklə yerinə yetirmək ,əmr və sərəncamların düzgün verilməsinə və yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək, müxtəlif rejiminin işçilər tərəfindən qorunmasını təmin etmək.

-nizam –intizamın möhkəmləndirilməsi üçün müvafiq tədbirləri gömrük,iş vaxtının itirilməsi və kadr axınının qarşısını almaq.

-təbəçiliyində olanların qayğısına qalmaq, yaxşı işçiləri vaxtında mükafatlandırmaq və qaydaları pozanları isə ciddi cəzalandırmaq.

-gömrük işi ilə bağlı normativ aktları vaxtında yerlərə çatdırmaq

-gömrük nəzarəti zamanı müsadirə edilmiş malların dəqiq hesabatını aparmaq və həmin malları qorumaq.

-xidmət vaxtı və xidmədən kənar vaxtlarda işçilərə nümunə olmaq.

İşçilər bütün tapşırıqları ,bilavasitə öz rəhbərindən alırlar.Alınmış tapşırıqları vaxtında və düzgün yerinə yetirmədikdə müvafiq cəza alırlar.

Gömrük ekspertizası fəaliyyətini həyata keçirdikləri zaman gömrük orqanının vəzifəli şəxsi xidməti intizam qaydalarını pozduqda ona, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 1999-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Gömrük orqanlarında xidmət haqqında" Əsasnamənin 69-cu maddəsinə görə,aşağıdakı intizam tənbehlərindən biri tətbiq edilə bilər:

- irad
- töhmət
- sonuncu xəbərdarlıqla şiddətli töhmət
- 6 ay müddətinə aşağı vəzifəyə keçirilmə
- xüsusi rütbəsinin bir pillə aşağı salınması
- gömrük orqanlarında xidmətinə xitam verilmə.

İntizam tənbehinin verilməsi əmlə rəsmiləşdirilir və orada xətanın səbəbləri göstərilməklə elan olunur. Əgər növbəti 6 ay ərzində o,yeni intizam tənbehi almışsa, tənbeh onun üzərindən götürülür.

Yuxarıda göstərilən Əsasnamənin 120-ci maddəsinə görə ,gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin xidmətinə aşağıdakı hallarda xitam verilir:

- öz təşəbbüsü ilə
- yaş həddinə çatdıqda
- pensiyaya çıxdıqda
- başqa vəzifəyə keçirildikdə
- tibb komissiyasının rəyinə görə
- attestasiya komissiyasının rəyinə görə.

-xidməti intizamı bir dəfə kobud surətdə pozduqda və ya xidməti vəzifələrini müntəzəm surətdə yerinə yetirmədikdə.

-əmək qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər hallarda.

Qeyd etdiyimiz kimi, gömrük ekspertizası fəaliyyətini həyata keçirdikləri zaman gömrük işi sahəsində qaydaların pozulması Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi, Gömrük Məcəlləsi, “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və gömrük işi üzrə Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları, həmçinin Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri ilə müəyyən edilən, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilmə qaydasına, gömrük nəzarəti, gömrük işi ilə əlaqədar valyuta nəzarəti, gömrük rəsmiləşdirilməsi, eləcə də gömrük ödənişlərinin ödənilməsi ,gömrük güzəştləri verilməsi və ondan istifadə

qaydalarına qəsd edən və törədilməsinə görə İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə məsuliyyət nəzərdə tutulan, hüquqa zidd hərəkəti və hərəkətsizliyi.

Ölkəmizin ildən-ilə artan iqtisadi qüdrətini nəzərə alaraq əminliklə demək olar ki, ölkəmizin gömrük sərhədlərindən mal axımının yüksək səviyyəsi hələ uzun müddət davam edəcəkdir. Belə olan halda isə, gömrük qanunvericiliyinin pozulması hallarının artması qaçılmaz amil kimi qiymətləndirilməlidir. Bu baxımdan gömrük orqanı əməkdaşlarının gömrük ekspertizası fəaliyyətini həyata keçirdikləri zaman istinad etdikləri qanunvericilik aktlarının ildən-ilə təmilləşdirilməsi qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdəndir.

Fəsil 2. Azərbaycan Respublikasında qeyri-ərzaq mallarının ekspertiza fəaliyyətinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

2.1. Plastik kütlələr və onlardan hazırlanan məmulatların ekspertiza fəaliyyətinin təşkili vəziyyətinin təhlili.

Son illər ölkə iqtisadiyyatında islahatların uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi, ticarət əməliyyatları aparılmış ölkələrin sayı artmış, həmçinin idxal-ixrac əməliyyatlarının əmtəə strukturu ildən-ilə genişlənmişdir. Eyni zamanda, qeyri-ərzaq mallarının idxalın və ixracın əmtəə strukturundakı payı artmaqdadır. Buna son bir neçə il ərzində respublikanın xarici ticarətinin vəziyyətini nəzərdən keçirməklə əmin olmaq mümkündür. Belə ki, 2005-ci ilə dair olan statistik məlumatların təhlilinə əsasən, idxalın və ixracın strukturunda əsas əmtəələrin payı (%-lə) aşağıdakı kimi olmuşdur:

İxracda xam neft - 51,04%, meyvə-tərəvəz - 3,97%, kimya sənayesi məhsulları - 3,03% , neft məhsulları - 25,07% , bitki və heyvan mənşəli yağlar - 1,57% , alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar - 1,23% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 1,02% , pambıq - 0,93% , tütün və tütün məmulatları - 0,59% , alkoqollu və alkoqolsuz içkilər - 0,22% təşkil etmişdir. İdxalda isə maşın və elektrik aparatları, avadanlıqlar, elektrotexniki avadanlıqlar və onların ehtiyat hissələri - 33,27% , qara

metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 10,27% , nəqliyyat vasitələri və onların hissələri - 9,97% , ərzaq məhsulları - 8,31% , neft qazı və digər qazaoxşar karbohidrogenlər - 6,60% , xalq istehlakı malları - 1,64% , oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar - 1,22% , əczaçılıq məhsulları - 0,75% , mebel - 0,70% təşkil etmişdir.

2006-cı ilin statistik məlumatlarının təhlilinə əsasən, ixracda xam neft - 60,40% , neft məhsulları - 23,63% , kimya sənayesi məhsulları - 3,03% , meyvə-tərəvəz - 2,07% , alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar - 1,12% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 1,03% , bitki və heyvan mənşəli yağlar - 0,99% , pambıq - 0,61% , tütün və tütün məmulatları - 0,31% , alkoqollu və alkoqolsuz içkilər - 0,30% təşkil etmişdir. İdxalda isə maşın və elektrik aparatları, avadanlıqlar, elektrotexniki avadanlıqlar və onların ehtiyat hissələri - 29,38%, nəqliyyat vasitələri və onların hissələri - 16,68% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 9,91% , neft qazı və digər qazaoxşar karbohidrogenlər - 8,84% , ərzaq məhsulları - 8,50% , xalq istehlakı malları - 1,07% , oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar - 1,01% , əczaçılıq məhsulları - 0,92% , mebel - 0,47% təşkil etmişdir.

2007-ci ildə isə ixrac və idxalın strukturunda gömrük nəzarətindən keçən əsas əmtəələrin payı (%-lə) aşağıdakı kimi olmuşdur. İxracda xam neft - 53,05% , neft məhsulları - 27,55% , meyvə-tərəvəz - 2,70% , kimya sənayesi məhsulları - 1,54% , alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar - 1,51% , bitki və heyvan mənşəli yağlar - 1,37% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 1,27% , pambıq - 0,52% , alkoqollu və

alkoqolsuz içkilər - 0,35% , tütün və tütün məmulatları - 0,12% təşkil etmişdir.

İdxalda isə maşın və elektrik aparatları, avadanlıqlar, elektrotexniki avadanlıqlar və onların ehtiyat hissələri - 30,22% , nəqliyyat vasitələri və onların hissələri - 15,45% , ərzaq məhsulları - 12,46% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 10,77% , əczaçılıq məhsulları - 1,60% , oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar - 1,26% , neft qazı və digər qazaoxşar karbohidrogenlər - 0,91% , xalq istehlakı malları - 0,90% , mebel - 0,60% təşkil etmişdir.

2008-ci ilin statistik məlumatlarının təhlilinə əsasən, ixracda xam neft - 92,49% , neft məhsulları - 4,30% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 0,48% , meyvə-tərəvəz - 0,45% , bitki və heyvan mənşəli yağlar - 0,26% , alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar - 0,26% , kimya sənayesi məhsulları - 0,23% , alkoqollu və alkoqolsuz içkilər - 0,04% , pambıq - 0,03% , tütün və tütün məmulatları - 0,01% təşkil etmişdir. İdxalda isə maşın və elektrik aparatları, avadanlıqlar, elektrotexniki avadanlıqlar və onların ehtiyat hissələri - 30,82% , nəqliyyat vasitələri və onların hissələri - 16,98% , ərzaq məhsulları - 12,50% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 9,30% , əczaçılıq məhsulları - 1,51% , oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar - 1,16% , xalq istehlakı malları - 0,72% , mebel - 0,56% təşkil etmişdir.

2009-cu ildə isə ixrac və idxalın strukturunda gömrük nəzarətindən keçən əsas əmtəələrin payı (%-lə) aşağıdakı kimi olmuşdur. İxracda xam neft - 81,57% , neft məhsulları - 10,09% , meyvə-tərəvəz -

1,31% , bitki və heyvan mənşəli yağlar - 0,88% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 0,70% , kimya sənayesi məhsulları - 0,23% , pambıq - 0,12% , alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar - 0,08% , alkoqollu və alkoqolsuz içkilər - 0,08% , tütün və tütün məmulatları - 0,04% təşkil etmiş, idxalın strukturu isə aşağıdakı kimi olmuşdur: maşın və elektrik aparatları, avadanlıqlar, elektrotexniki avadanlıqlar və onların ehtiyat hissələri - 34,79% , nəqliyyat vasitələri və onların hissələri - 12,76% , ərzaq məhsulları - 11,60% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 9,09% , əczaçılıq məhsulları - 2,32% , oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar - 1,41% , xalq istehlakı malları - 0,76% , mebel - 0,70% təşkil etmişdir.

2010-cu ilin 1-ci yarımilində ölkənin rezident və qeyri-rezidentləri tərəfindən həyata keçirilən ixrac əməliyyatlarının strukturunda xam neft - 85,77% , neft məhsulları - 6,05% , bitki və heyvan mənşəli yağlar - 1,04% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 0,53% , meyvə-tərəvəz - 0,52% , kimya sənayesi məhsulları - 0,26% , alkoqollu və alkoqolsuz içkilər - 0,07% , tütün və tütün məmulatları - 0,03% , pambıq - 0,02% , alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar - 0,01% təşkil etmişdir. İdxalda isə maşın və elektrik aparatları, avadanlıqlar, elektrotexniki avadanlıqlar və onların ehtiyat hissələri - 25,23% , ərzaq məhsulları - 15,38% , nəqliyyat vasitələri və onların hissələri - 13,89% , qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar - 13,21% , oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar - 2,43% , əczaçılıq məhsulları - 2,30% , mebel - 0,78% , xalq istehlakı malları - 0,76% təşkil etmişdir.

2005-2010-cu ilin ilk yarımilində xarici ticarətin əmtəə strukturunun dinamikasının təhlili onu deməyə əsas verir ki, son illər ərzində qeyri-ərzaq mallarının ölkə idxalında və ixracında xüsusi çəkisi artmaqdadır. Belə olan halda isə, qeyri-ərzaq mallarının ekspertizasının təşkili ölkənin iqtisadi maraqları baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

Azərbaycan Respublikasının XİF Əmtəə Nomenklaturasında «plastik kütlə» termini 3901-3914 mal mövqeyinin polimerləşdirilərkən və ya hər hansı sonrakı mərhələdə xarici təsir nəticəsində (adətən temperatur və təzyiq, lazım gəldikdə isə həlledici və plastifikatorlardan istifadə etməklə) verilmiş formanı qəbul edən və preslənmə, tökmə, ekstrudasiya, kalandrlaşdırma və s. kimi xarici təsirlər aradan qaldırıldıqdan sonra həmin formanı axlayan materialları bildirir.

Nomenklaturada «plastik kütlə» termini həmçinin vulkanlaşdırılan lifləri də bildirir, lakin XI bölmədə toxuculuq materialı kimi təsvir olunan materiallara şamil edilmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq dünyada metal, ağac, parça və digər təbii materialların iqtisadi cəhətdən daha əlverişli, yüngül, davamlı, aqressiv mühitə qarşı dayanıqlı, istənilən formanı asanlıqla ala bilən müxtəlif sintetik materiallarla əvəz olunmasına xüsusi əhəmiyyət verilməyə başlanmışdır. Plastik kütlələrin istehsalına da elə o dövrdən başlanılmışdır.

Plastik kütlələr tərkibcə eyni olmayıb, müxtəlif nisbətlərdə götürülmüş maddələrin qarışığından ibarətdir. Belə maddələr bağlayıcı materiallardan, dolduruculardan, plastifikatorlardan, rəngləyicilərdən, stabilizatorlardan ibarətdir. Bu göstərilən hər bir tərkib materialı bir xüsusiyyət daşıyır.

Plastik kütlə tərkibcə müxtəlif nisbətdə götürülmüş bir neçə komponentlərdən ibarətdirsə o makroskopik çox cinslidir, lakin 97%-i bağlayıcı materialdan ibarətdirsə, bunlar mikroskopik bircinsli plastik kütlələrə aid edilir.

Baglayıcı materiallar plastik kütlənin əsasını təşkil edən materiallardır. Baglayıcılar tərkibə daxil olan digər qatışıqları əlaqələndirir. Məhz buna görə də onlar bağlayıcı material adlandırılır. Baglayıcı material kimi plastik kütlə istehsalında sintetik qatranlar, o cümlədən bəzi kauçuk novləri, fenolformaldehid qatranı, selluloza efiri, zülali maddələr, təbii qatranlar (neft bitumu, təbii asfalt) istifadə olunur.

Plastifikatorlar plastik kütlələrə elastiklik verdiklərindən bəzən onlar yumşaldıcılar da adlandırılır. Bununla yanaşı plastifikatorlar plastik kütlənin bərkliyinin və kəvrəkliyini də azalda bilir. Bu məqsədlə müxtəlif yağabənzər, duru halında məhsuldan istifadə olunur ki, bunlara da bir neçə adlarda rast gəlinir. Bunlara misal olaraq üzvi materiallardan hazırlanan dibutilftalatı, dioktilftalatı, dibutilsibosionatı, qliserini, amin turşusunu gənəgərcək yağını, kanforanı və s. misal göstərmək olar.

Rəngləyicilər plastik kütlələrə o zaman əlavə edilir ki, rəngli material almaq lazım gəlsin. Rəngləyici material seçdikdə nəinki onun rəngləmə qabiliyyəti nəzərə alınır, həm də onlar plastik kütlənin

köhnəlməsinin də qarsisini almalıdır. Bu məqsəd üçün adətən narın uyudulmuş pigment və üzvi boyaqlardan istifadə edilir.

Doldurucular plastik kütlələrə yüksək mexaniki xassələr verməklə yanasi həm də bağlayıcı materiallara qənaət etməyə imkan verir. Doldurucular plastik kütlədən hazırlanmış əsyanın olcucə kicilməsinin qarsisini alır. Bu materiallar plastik kütlənin tərkibinin 40-60%-ni təşkil edə bilər. Doldurucu materiallar üzvi və qeyri-üzvi materialların xirdalanması nəticəsində əldə edilir. Qeyri-üzvi mineral dolduruculara azbest, kaolin, kvars qumu, susə lifi, talk və s. kimi materiallar daxildir.

Toz şəkilli doldurucu materialları əsasən presləmə usulu ilə istehsal olunan plastik kütlə istehsalına sərf olunur. Lif şəkilli doldurucu materialları lif tərkibli, vərəqə şəklində olan plastik kütlələrin istehsalına işlədilir.

Stabilizatorlar plastik kütlə tərkibinə daxil edilən əsas komponentlərdən biridir. Bu maddələr müxtəlif xarici atmosfer təsirlərindən (havanın oksigeninin, istinin, isigin, rutubətin və s.) plastik kütlələrin öz xassələrinin dəyişməsinin, yəni köhnəlməsinin qarsisini alır. Plastik kütlələrdə ultrabənövşəyi şüaların təsirindən polimer atomlarının xarici qatında olan elektronlar qopur və eyni zamanda onun tərkibində olan aşağı molekullu birləşmələr buxarlanır, nəticədə molekullar arasında olan əlaqə zəifləyir və materialın havanın oksigeni ilə əlaqəyə girməsinə səbəb olur.

2.2.Xam neft və neft məhsullarının gömrük ekspertizasının müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

Neft Yer kürəsində ən mühüm təbii enerji ehtiyatlarından sayılır. Neft elektrik enerjisinin əldə edilməsi və nəqliyyat vasitələrində yanacaq kimi istifadə edilir . Bundan əlavə neftdən kimya sənayesində süni materialların və başqa məhsulların alınmasında xammal kimi istifadə edilir.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin əmtəə strukturunun son bir neçə ildəki vəziyyətinin təhlili göstərir ki, neft və neft məhsulları ölkənin ixrac strukturunda birinci yeri tutur.

Belə ki, 2005-ci ilə dair olan statistik məlumatların təhlilinə əsasən, ixracda xam neft - 51,04%, neft məhsulları - 25,07% , idxalda isə neft qazı və digər qazaoxşar karbohidrogenlər - 6,60% təşkil etmişdir.

2006-cı ildə isə ixracda xam neft - 60,40% , neft məhsulları - 23,63% , idxalda isə, neft qazı və digər qazaoxşar karbohidrogenlər - 8,84% , təşkil etmişdir.

2007-ci ildə ixracda xam neft - 53,05% , neft məhsulları - 27,55% , təşkil etmiş, idxalda isə, neft qazı və digər qazaoxşar karbohidrogenlər - 0,91% , təşkil etmişdir.

2008-ci ilin statistik məlumatlarının təhlilinə əsasən, ixracda xam neft - 92,49% , neft məhsulları - 4,30% təşkil etmişdir. İdxalda isə neft məhsullarının həcmi 1%-ə yaxın təşkil etmişdir.

2009-cu ildə isə ixracda xam neft - 81,57% , neft məhsulları - 10,09% təşkil etmişdir.

2010-cu ilin 1-ci yarımilində ölkənin rezident və qeyri-rezidentləri tərəfindən həyata keçirilən ixrac əməliyyatlarının strukturunda xam neft - 85,77% , neft məhsulları - 6,05% təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının XİF Əmtəə Nomenklaturasında xam neft və neft məhsulları 27-ci mal qrupunun 2709-2715-ci mal mövqələrinə daxildir.

2710 mal mövqeyində «neft və bitumlu minerallardan alınmış neft məhsulları» termininə təkcə bitumlu minerallardan alınmış neft məhsulları deyil, eləcə də, başlıca olaraq hər hansı üsulla alınmış qarışıq doymamış karbohidrogenlərdən ibarət olan neft və neft məhsulları daxil edilir, bir şərtlə ki tərkibində qeyri aromatik birləşmələrin tərkib hissələrinin çəkisi aromatik birləşmələrin tərkib hissələrinin çəkisindən artıq olsun. Lakin həmin terminə 60 həcm%-dən az, aşağı təzyiqdə destillə metodu ilə 3000C temperaturda və 1013 mbar təzyiqdə destillə edilən maye sintetik poliolefinlər daxil edilmir.

SSRİ dağıldıqdan sonra respublikada baş verən gərgin ictimai-siyasi proseslər ərəfəsində ümummilli lider Heydər Əliyevin apardığı müdrik siyasət nəticəsində bir çox xarci investrorların Azərbaycana cəlb edilməsi mümkün olur.1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Gülüstan sarayında Xəzərin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi haqqında "məhsulun pay bölgüsü" tipli müqavilə imzalandı. Müqavilə öz tarixi, siyasi və beynəlxalq

əhəmiyyətinə görə "Əsrin müqaviləsi" adlanmış, təxminən 400 səhifə həcmində və 4 dildə öz əksini tapmışdır. Əsrin müqaviləsində dünyanın 8 ölkəsinin (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur neft şirkəti (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal, ARDNŞ, LUKoyl, Statoyl, Ekson, Türkiyə petrolları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) iştirak etmişdir. Bununla da "Yeni neft strategiyası" və doktrinası uğurla həyata keçirilməyə başlandı. "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edildi və 12 dekabr 1994-cü ildə qüvvəyə mindi. Hal-hazırda bu müqaviləyə əsasən çalışan müəssisələrlə birlikdə əldə edilən neftin hesabına Azərbaycan bir dövlət kimi dünyada öz mövqeyini möhkəmlətməyə nail olmuşdur.

Neft yanar maye, faydalı qazıntıdır. Yer səthinə yaxın laylarda və ya qatlarda yerləşərkən oksidləşərək qatı maptaya, yarım bərk asfalta və başqa eninafildə çevrilir. Spesifik qoxusu var. Rəngi açıq qəhvəyidən tünd qonura və qarayadək dəyişir. Neft müxtəlif karbohidrogenlərdən (alkanlar, silkoalkanlar, aronlar - aromatik karbohidrogenlər və onların hibridləri) və tərkibində C və H- dan əlavə O, S və N olan birləşmələrdən ibarətdir. Element tərkibi 82,5-87% karbon, 11,5-14% hidrogen, 0,05-0,35% oksigen, həmçinin 0,7%-ə qədər kükürd və 0,001-1,8% azotdan ibarətdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, neft əsasən karbohidrogenlərin və digər üzvi birləşmələrin mürəkkəb qarışığından ibarət spesifik iyə malik yanar mayedir. Karbohidrogenlərin qarışıqda çəki payı böyük intervalda dəyişir. Yüngül (xüsusi çəkisi aşağı və sıxlığı kiçik) neftlərdə 97%, ağır neftlər və

bitumlarda isə bu rəqəm 50%-ə qədər azala bilər. Neftin tərkibindəki karbohidrogenlər başlıca olaraq alkanlar, sikloalkanlar və müxtəlif aromatik karbohidrogenlərlə təmsil olunur. Bundan əlavə neftin tərkibində azot, oksigen, kükürlü birləşmələr və çox cüzi miqdarda dəmir, nikel, mis və vanadium metallarına da rast gəlinir.

Neft-qaz sıralı karbohidrogen yataqlarına yerin min, 2 min m-dən 5-6 min m-ə qədər dərinliklərində rast gəlinir. Adətən, bu dərinlik 1000-3000 m təşkil edir. Yer səthinə yaxınlaşdıqca atmosfer sularının və bakteriyaların təsiri altında neft deqradasiyaya məruz qalır (biodeqradasiya) və qatılaşır. Kimyəvi tərkibinə görə neft təbii qaza və asfalta yaxındır. Bu səbəbdən də çox vaxt bu maddələr ümumilikdə petrolitlər də adlanırlar.

Neft açıq şabalıdı rəngə malikdir. Orta molekul çəkisi 220-330 q/mol həddindədir. Sıxlığı 0,65-1,05 q/sm³ olur. Sıxlığı 0,83-dən kiçik olanlara yüngül neft, 0,831-0,860 arasında olanlara orta, 0,860-dan yuxarı olanlara isə ağır neft deyilir. Onun tərkibində çoxlu sayda üzvi maddələr olduğundan o qaynama temperaturu ilə yox, maye üzvi maddələrin qaynama temperaturu ($>28\text{ }^{\circ}\text{C}$, ağır neftlərdə $\geq 100\text{ }^{\circ}\text{C}$) ilə səciyyələndirilir. Onun tərkibinə daxil olan bəzi komponentləri əvvəlcə atmosfer təzyiqində, sonra vakuumda $450\text{—}500\text{ }^{\circ}\text{C}$ -də, bəzi hallarda isə $560\text{—}580\text{ }^{\circ}\text{C}$ -də qaynadaraq ayrırırlar. Neftin donma temperaturu tərkibində parafinin həddindən asılı olaraq -60 ilə $+30\text{ }^{\circ}\text{C}$ arasında dəyişir. Özüllüyü böyük həddə dəyişir (1,98 ilə 265,90 m²/c arasında). Bu, neftin tərkibində olan yüngül fraksiyalardan asılı olur. Xüsusi istilik tutumu $1,7\text{—}2,1\text{ kJ}/(\text{kg}\cdot\text{K})$; dielektrik ötürücülüüyü 2,0—2,5; elektrik keçiriciliyi $2\cdot 10^{-10}$ ilə $0,3\cdot 10^{-18}\text{ Om}\cdot\text{cm}^{-1}$ arasında olur.

Neft təxminən 1000-dən çox komponentin qarışığından ibarətdir. Onların bir çoxunu maye karbohidrogenlər (80—90 %) və azotlu, oksigenli və kükürlü heteroatomlu üzvü birləşmələr (4—5 %) təşkil edir. Buraya həmçinin metallar (vanadium və nikel), həll olunmuş karbohidrogen qazları (C1-C4, maksimum 4 %-ə qədər), su (maksimum 10 %-ə qədər), müxtəlif minerallar (xloridlər, 0,1—4000 mq/l və daha artıq), üzvü turşuların duzlarının məhlulu və s. də daxildir.

Neft əsasən parafinli (adi halda 30—35, bəzi hallarda 40—50%) və parafinsiz (25—75%) olmaqla iki qrupa bölünür. Az miqdarda aromatik birləşmələrə (aromatik karbohidrogenlər) malik olurlar.

Neftin tərkibinə karbohidrogenlərlə bərabər kükürlü birləşmələr, mono və disulfidlər, tiofenlər, və həmçinin politsiklik maddələrdə daxildirlər. Element tərkibi(%): C — 82—87, H₂ — 11—14,5, S — 0,01—6 (nadir hallarda 8-ə qədər), N — 0,001—1,8, O₂ — 0,005—0,35 (nadir hallarda 1,2-yə qədər) və s. Neftin tərkibində 50-dən artıq kimyəvi element vardır. Qeyd olunanlarla bərabər V(10-5 — 10-2%), Ni(10-4-10-3%), Cl (2•10-2%-ə qədər) və başqaları. Bu tərkib neft hasil olunan ərazilərdən asılı olaraq dəyişir.

Əgər neft yerin üst qatına yaxın yerləşirsə onda o sadə üsulla əldə edilə bilər. Dərinlikdə yerləşən laylara çatmaq üçün isə quyu qazılır və oraya borular salınır. Dənizdə nefti çıxarmaq üçün xüsusi qazma platformalarının tətbiqi lazım gəlir. Yer təkini qazmaq üçün qazma baltalarından istifadə edilir. Qazma baltası uzun, bir-birinə bağlanmış boruların uc hissəsinə bağlanılır. Əksər hallarda qazma baltası bir-brinə

nisbətən bucaq altında yerləşmiş 3 dişli konus formalı diyircəkdən ibarət olur. Belə baltalar nisbətən yumşaq süxurların keçilməsi üçün tətbiq edilir. Başqa konstruksiyalarda hərəkətli hissələr olmur. Onların kəsici hissəsi almaz, kəsici keramika və ya bərk xəlitədən hazırlanır. Qazma borularının soyudulması və əsasən də qazılmış süxur hissəciklərinin yerin səthinə qaldırmaq üçün xüsusi mayelərdən (əsasən gil məhlulundan) istifadə edirlər. Maye qazma boruları ilə quyuya vurulur, beləki, o, baltanındeşiklərindən çıxıb boru ilə quyu divarları arasında yaranan həlqəvi fəza ilə quyuağzına doğru hərəkət edir. Süxur hissəciklərinin maye ilə quyuağzına doğru hərəkətini təmin etmək üçün o, yüksək özüllüyə malik olmalıdır. Bu maye sudan, polimerdən və gil məhlulundan ibarət olur.

Müəyyən hallarda quyunu yatağa şaquli istiqamətdə deyil, ona müəyyən bucaq altında maili qazırlar. Bu cür quyu maili qiyi adlanır. Maili quyuların qazılması üçün müasir texnika və texnologiya tətbiq olunur.

Adətən neft layda süxurların təzyiqi, yataqda olan fluidlərin və qazma zamanı quyuya vurulan maye tərəfindən yaradılan təzyiq altında yerləşir. Quyu ilk neftli-qazlı layı keçdikdə neft və ya qaz axını burğu ştanqasının yuxarı hissəsində yerləşdirilmiş xüsusi qurğunun köməyi ilə dayandırılır. Sonrakı qazmalarda neft adətən öz təzyiqi ilə xaric olunur. Neftin miqdarı azaldıqca quyuda da təzyiq aşağı düşür. Bu zaman nasoslardan istifadə edilir. Bu nasoslar mancanaqlar vasitəsilə hərəkətə gətirilir.

2.3 Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının səmərəli təşkilinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsiri

Azərbaycan Respublikası Dövlət tənzimlənməsi sisteminin əsas tərkib hissələrindən biri ölkənin gömrük sistemi tərəfindən həyata keçirilən gömrük siyasətidir. Gömrük sisteminin məqsəd və təyinatı – Azərbaycan Respublikasının strateji, milli dövlət mənafeələrinin təmin edilməsindən, milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi səmərəliliyini və rəqabətədavamlılığını, stimullaşdırmaqdan, ölkənin milli təhlükəsizliyinin lazımı səviyyədə saxlanılmasından, xarici iqtisadi fəaliyyət sahələri üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsindən, ölkə ərazisinə daxil olan malların milli, etik, sosial-mədəni dəyərlərə cavab verməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Müasir şəraitdə gömrük işinin yuxarıda yazılan şəkildə günün tələblərinə cavab verə biləcək səviyyədə qurulması problemləri gömrük əməkdaşlarının peşə hazırlığı, onlara müsbət şəxsi keyfiyyətlər, gömrük qanunvericiliyinin mükəmməl öyrənilib, tətbiq edilməsi bacarığı aşılması məsələlərini ön plana çıxarır.

Dünya iqtisadiyyatının qlobalaşdığı şəraitdə milli iqtisadiyyatı xarici iqtisadi əlaqələri nəzərə almadan strukturlaşdırmaq qeyri-mümkündür. Digər tərəfdən müasir dünya ticarət sisteminin bütün ölkələrə qarşı xarici iqtisadi siyasətin sərt tələblərini və məhdudiyyətlərini irəli sürdüyünə görə Azərbaycan milli iqtisadiyyatının həm dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyasını, həm də milli təsərrüfat sistemində təhlükə törədə biləcək uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasını təmin edən dinamik tarzlığın

saxlanılmasını təmin etmək aktual və həlli mühüm olan bir problemə çevrilmişdir.

Bunu təmin etmək üçün Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı struktur texnologiyası səviyyəsinin yüksəlməsinə və dünya bazarında rəqabətədavamlı milli istehsal komplekslərinin yaranmasına imkan verən struktur yenidən qurulması işlərinin həyata keçirilməsi ilə paralel olaraq xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi məsələləri ilə dəməşğul olunur.

Xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsində adətən beş qrup vasitələr fərqləndirilir:

— ***İqtisadi tənzimləmə vasitələri:*** gömrük rüsumları, yığımları, tarazlaşdırıcı sərhəd vergiləri, milli istehsalçılara maliyyə yardımları;

— ***İnzibati tənzimləmə vasitələri:*** ixrac və idxal qadağan və məhdudiyyətləri, idxalın lisenziyalasdırılması, kvotalasdırılması, ixrac məhdudlaşdırmaları və s.

— ***Texniki vasitələr:*** standartlar və texniki vasitələr, standartların uyğunluğunu təyinetmə metodları, təhlükəsizlik qaydaları və normaları, əmtəələrin sertifikatlaşdırma sistemləri, sanitariya-baytarlıq, səhiyyə normaları, ekoloji tədbirlər və s.

— ***Milli ixracatçılara və əmtəə istehsalçılarna ixrac üçün yardım tədbirləri;***

— ***Valyuta maliyyə tədbirləri;***

Bu vasitələrdən bizi ən çox maraqlandıranı birbaşa və ya dolayı yolla gömrük laboratoriyalarının fəaliyyəti ilə əlaqədar olan üçüncü qrup vasitələrdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi respublikasının inkişafı ilə bağlı müvafiq strategiyanı hazırlayarkən adı çəkilən tənzimləmə vasitələrindən istifadə edərək a.ağıdakı əsas vəzifələri müəyyən etmişdir:

- gömrük nəzarətinin müasir mütərəqqi texnologiyalarının tətbiqi;
- gömrük qanunvericiliyi pozuntularının aradan qaldırılması;
- digər hüquq-mühafizə orqanları ilə birlikdə narkotiklər gətirilməsinin qarşısının alınması, respublika gömrük ərazisindən onların qeyri-qanuni keçirilməsinə yol verilməməsi;
- nəzarət işlərini təkmilləşdirilməsi, nəzarətin müxtəlif formalarından istifadə edilməsi, ayrı-ayrı identifikasiya və sənədli baxış texnologiyalarının tətbiqi;
- intellektual mülkiyyət obyektlərinin ölkədən kənara aparılmasına nəzarətin həyata keçirilməsi üçün ilkin təşkilati-hüquqi şərtlərin yaradılması;
- bütövlükdə gömrük xidmətinin və onun struktur bölmələrinin işinin effektivliyinin vaxtaşırı təhlili və s.

Dövlət Gömrük Komitəsi qarşısında dayanan vəzifələri təkbaşına deyil tabeçiliyində olan struktur vahidləri vasitəsilə həyata keçirir. Məsələn bu struktur vahidlərindən biri olan gömrükxanalar:

- gömrük müayinəsi və gömrük nəzarətinin müxtəlif formalarını həyata keçirir;
- mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük nəzarəti altında eyniləşdirməsini aparır;

- gömrük nəzarəti üçün prob və nümunələrinin götürülməsini və tədqiqatını aparır;

- gömrük qaydalarının pozulmasına görə şəxsləri məsuliyyətə cəlb edir.

Gömrük orqanlarının vəzifələrini uğurla həyata keçirmək üçün Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin büdcədən kənar inkişaf fondu təsis edilmişdir (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 140 sayılı qərarı, 25.12.1997-ci il). Fondun vəsaitlərindən aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunur:

- gömrük sisteminin maddi-texniki bazasının və sosial sahənin möhkəmləndirməsi;

- Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin infrastrukturunun yaradılması, gömrük anbarının, müvəqqəti saxlama anbarlarının qismən maliyyələşdirilməsi, eləcə də gömrük əməkdaşları üçün fərdi və kooperativ mənzillərinin tikintisi;

- Azərbaycan Respublikası gömrük sistemi əməkdaşlarının mədəni-məişət şəraiti və sosial müdafiəsi ilə bağlı tədbirlərin bir hissəsinin ödənilməsi;

- gömrük kadrlarının hazırlanması və təkmilləşdirilməsi işlərinin maliyyələşdirilməsi, eləcə də Dövlət Gömrük Komitəsinin tədris müəssisələrinin saxlanması, inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin tabeliyində olan elmi-tədqiqat təşkilatlarının fəaliyyətinin təmin edilməsi və əlavə xərclərin maliyyələşdirilməsi və s.

Gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsinin iqtisadi əhəmiyyətlərindən birini malların yerləşdiyi gömrük rejiminin tələblərinə cavab verib-vermədiyini müəyyənləşdirilməsi tələb edir. Gömrük ekspertizasından ən çox malların emal rejimlərində istifadə olunur.

Emal rejimləri üç növdə təsniləşdirilir:

- gömrük ərazisində malların emalı (aktiv tip);
- gömrük nəzarəti altında malların emalı (aktiv tip);
- gömrük nəzarətindən kənarda malların emalı (passiv).

Bu növ emal rejimlərində həyata keçirilən ekspertizanın əsas məqsədi malların həqiqətən də tələb olunan qaydaya uyğun emal edildiyin müəyyənləşdirmək və həmin malların identifikasiyasını aparmaqdan ibarətdir. Gömrük ərazisində malların emalına icazə verilməsi üçün lisenziya tələb olunur. Bu sahədə fəaliyyətə lisenziya verilməsi şərtlərinin əsasını təşkil edən meyarlar üç qrupda birləşdirilə bilər:

— iqtisadi meyarlar (milli istehsalçıların maraqlarının qorunması, hazır məhsullarının ixracının artırılması və s.). bu zaman lisenziya emal-konsepsiyası mallarının çıxarılmasına (ixracına) və ya Azərbaycan Respublikasının istehsal gücündən istifadəyə xidmət etməlidir;

— texniki meyarlar (emal edilmiş malların emal məhsullarında identifikasiyasının mümkünlüyü, aparılan əməliyyatlara gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edən emalın texnoloji prosesinə tələblər);

— inzibati meyarlar (benefisiarın hüquqi statusu, gömrük rejiminin reqlamentasiyasına riayət edilməsi). Bu zaman gömrük işi barədə

Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyinə riayət edilməsi tələbləri yerinə yetirilməlidir.

Azərbaycan iqtisadi inkişafına təsir edən xarici amillərdən ən əhəmiyyətli olanlarından biri beynəlxalq arenada ona olan inamdır. Bu inam və etibarın təmin olunmasının ancaq aşağıdakı uolları mövcuddur:

- ölkə daxilində sabit iqtisadi-siyasi mühitin olması;
- ölkənin öz borc ödəliklərini ödəyə bilmə qabiliyyətində olması;
- ölkənin ekoloji cəhətdən təhlükəsizliyi və s.

Sonuncu müddəanı təmin etmək üçün gömrük orqanları gömrük laboratoriyaları, Baytarlıq Komitəsi və s. idarələrin xidmətlərindən istifadə edir.

Bu məqsədlə heyvandarlıq məhsullarının bütün növləri hər hansı nəqliyyat vasitəsilə idxal və ixrac olunduqda məcburi baytarlıq nəzarətindən keçməlidir. Bunlara bütün heyvan və quşlar, heyvan mənşəli məhsullar, heyvan mənşəli xammal, heyvanlar üçün yemlər, baytarlıq preparatları, bioloji materiallar və heyvan mənşəli kolleksiya əşyalarını dövlət sərhəd baytarlıq nəzarətindən keçməlidir.

Sərhəd baytarlıq nəzarəti orqanları aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- xarici dövlətlərdən daxil olan və sərhəddən kənara çıxarılan nəzarətə cəlb edilməli yüklərə baxış keçirmək və onların daşınılmasına davam edilməməsinin mümkünlüyü və şərtləri barədə qərar qəbul etmək;
- nəzarətə cəlb edilməli olan yüklərin tədarüku, saxlanması, emalı və daşınması ilə məşğul olan dəniz və çay limanlarının, aeroportların, dəmiryol stansiyalarının, poçtamların müəssisələrin ərazisinə maneəsiz girmək;

— gömrükxana, dəniz və çay limanları (körpüləri), aeroport, dəmiryol stansiyaları və i.a müəssisələrin rəhbərliyindən gətirilən, saxlanılan və göndərilən heyvan mənşəli yüklər barədə məlumatlar və müvafiq sənədlər almaq;

— Baytarlıq Komitəsinin müvafiq icazəsi olmadan Azərbaycan ərazisinə gətirilən, nəzarətə cəlb edilməli olan yüklərin boşaldılmasını, bu yüklərin boşaldılmasını, yüklənməsini və tranzitini onların göndərilməsinin baytarlıq şərtlərinin pozulduğu təqdirdə saxlamaq və qadağan etmək;

— müayinə və laboratoriya ekspertizası məqsədi ilə prob və nümunələr götürmək.

Azərbaycanın gömrük sərhəddindən bitkilər keçirilərkən, xarici ölkələrdən karantin və digər zərərvericilərin, həmçinin bitki xəstəliklərinin daxil olmasının qarşısının alınması məqsədi ilə dövlət nəzarəti təşkil edilir.

Karantin xidmətinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

— xarici ölkələrdən gətirilən bitki mənşəli məhsulların karantin müayinəsi və laboratoriya ekspertizasının aparılması;

— digər ölkələrdən gələn bitki mənşəli məhsulların və digər materialların, həmçinin nəqliyyat vasitələrinin sağlamlaşdırılması və karantin zərərsizləşdirilməsinin təşkil edilməsi;

— ixrac edilən bitki mənşəli məhsullar və digər materiallara karantin baxışının keçirilməsi və s.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsir edən amillərdən biri istər ölkə daxilində istehsal olunan, istərsə də xaricdən ölkə ərazisinə gətirilən malların keyfiyyət standartlarına cavab verməsidir. Bu sahədə gömrük

ekspertizasının aparılmasının əhəmiyyəti keyfiyyətsiz və ekoloji, sosial təhlükəli məhsulların ölkə ərazisinə yayılmasının qarşısını almaq, həmçinin daxili istehsalı daha keyfiyyətli və rəqabətə davamlı olmasına stimullaşdırmaqdan ibarətdir.

Beynəlxalq alqı-satqı müqavilələrində malların keyfiyyətinin təyin olunması, malın xüsusiyyətindən, həmin malın satışı ilə bağlı toplanmış beynəlxalq təcrübədən və bəzi digər amillərdən asılıdır. Müqavilələrin malın keyfiyyətinin təyin olunmasının aşağıdakı qaydalarından istifadə olunur:

- *malın keyfiyyətinin standart üzrə təyini*. Göndərilən malın keyfiyyət standartları təyin olunmuş keyfiyyət xarakteristikası ilə eyni olmalıdır;

- *malın keyfiyyətinin texniki şərtlər üzrə təyini*. Malın keyfiyyətinin standart olmadığı və ya onun keyfiyyətinə xüsusi tələblərin müəyyənləşdirilməsi lazım gəldiyi hallarda tətbiq olunur.

- *malın keyfiyyətinin müqavilədə göstərilən spesifikasiya üzrə təyini*;

- *malın keyfiyyətinin nümunəyə görə təyini*. Adından göründüyü kimi malın keyfiyyəti etalon nümunəyə əsasən təyin olunur;

- *malın keyfiyyətinin ilkin baxış üzrə təyini*;

- *malın keyfiyyətinin ondakı müəyyən maddələrin miqdarı üzrə təyini*;

- *malın keyfiyyətinin hazır məhsulun çıxarı üzrə təyini*;

- *malın keyfiyyətinin ədalətli orta keyfiyyət üzrə təyini*;

- *dənli bitkilərin keyfiyyətinin təyini*;

- *“TEL-KEL” qaydası* (fransızcadan tərcümədə “necə var eləcə”). Bu halda satıcı malın keyfiyyətinə görə heç bir məsuliyyət daşımır.

Yuxarıda sadaladığımız bu və ya digər amillər, həmçinin Azərbaycanın iqtisadiyyatın ayrı sahələrində apardığı siyasət və əməli tədbirlər iqtisadiyyatımızın inkişafının qarantı qismində çıxış etmişdir. Bu müddəanı aşağıda verilən statistik təhlildən də açıq şəkildə görmək olar:

Gömrük orqanları tərəfindən xalqın incəsənətinin qaçaqmalçılığına qarşı mübarizə diqqət mərkəzində olmuş və hesabat dövründə 530 ədəd mədəni sərvət olan qədim pullar, əldə toxunma parçalar ikonalar hüquqpozma predmeti kimi götürülmüşdür.

Hüquqpozma predmeti kimi əlvan metallar, balıq kürüsü, küllü miqdarad dərman preparatları və digər mallar tutularaq barəsində müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

Bu statistik nəticələr Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafında Dövlət Gömrük Komitəsi və onun təbəçiliyində olan qurumların, o cümlədən gömrük ekspertizasını həyata keçirən struktur vahidlərin oynadığı rolun vacibliyini bir daha sübut edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında müxtəlif mülkiyyət formalarının inkişafı, iqtisadiyyatın yüksək maddi-texniki bazaya malik olması, əmək bölgüsü və kooperasiyasının geniş vüsət alması və s. milli iqtisadiyyatımızın beynəlxalq əməkdaşlıqda mövqeyinin daha da artmasına obyektiv zərurət yaradır.

Azərbaycanda kifayət qədər ixtisaslı kadrın olması və ölkənin böyük enerji, mineral resursları, nadir iqlimin potensialı ona milli iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etdirilməsi və qarşılıqlı faydalı şərtlərlə dünya ölkələri ilə

iqtisadi ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və eləcə də xarici investisiyanın ölkəyə axını üçün əlverişli şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra xarici iqtisadi siyasətini artıq özü müəyyən etməyə başlamışdır.

Ölkəmizin Asiya və Avropanın kəsişməsində çox əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi bu siyasətin uğurla həyata keçirilməsinə müsbət təsirini göstərmişdir.

2013-cü ildə Azərbaycanın 137 ölkə ilə aparılmış ticarət (idxal-ixrac) əməliyyatlarının həcmi 3 milyard 132.1 milyon ABŞ dolları məbləğində olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət dövriyyəsinin 1 milyard 197.8 milyon dollarını (56.2 %-ni) ölkədən ixrac olunmuş mallar, 934.3 milyon dollarını (43.8 %-ni) ölkəmizə idxal edilmiş mallar təşkil etmiş, 263.5 milyon dollarlıq müsbət saldo yaranmışdır.

Cədvəl 1

1991-2013-ci illərdə xarici ticarət əlaqələrinin dinamikası (min ABŞ dolları)

İllər	Dövriyyə	İdxal	İxrac
1991	4002234,3	1881266,2	2120968,1
1992	2423835,0	939862,0	1483973,0
1993	1353467,1	628806,0	724661,1
1994	1430644,7	777910,5	652734,2
1995	1304856,5	667657,2	637199,3
1996	1591881,8	960636,3	631245,5
1997	1575652,9	794343,2	781309,7
1998	1682647,9	1076497,4	606150,5

1999	1965552,4	1035888,8	929663,6
2000	2917291,1	1172071,2	1745219,9
2001	3745313,5	1431107,4	2314206,1
2002	3832883,7	1665484,0	2167399,7
2003	5216558,9	2626181,1	2590377,8
2004	7131365,1	3515930,0	3615435,1
2005	8558373,2	4211222,0	4347151,2
2010	11638908,7	5266743,7	6372165,0
2011	11770570,8	5712170,7	6058400,1
2012	54919700,0	7163500,0	47756200,0

2013-cü ildə ölkəmiz 150 dövlətlərlə ticarət əlaqələri yaratmışdır.

Bu ölkələrdən ixracda əsasən ABŞ, İsrail, Rusiya, İran, Çili, İtaliya, Türkiyə, Gürcüstan, idxalda isə Rusiya, Türkiyə, Almaniya, Çin, Böyük Britaniya, Qazaxıstan, Ukrayna, ABŞ, Yaponiya, Fransa fərqlənmişdir.

Son dövrlərdə idxal və ixrac əməliyyatlarında üstünlük tədricən MDB ölkələrindən Uzaq xarici ölkələrə doğru inkişaf etmişdir. İqtisadi subyektlər MDB-dən kənar ölkələrə meyllidir. Bunu aşağıdakı diaqramdanda görmək olar. MDB dövlətləri arasında ixracda Rusiya və Gürcüstan üstünlük təşkil edirdisə, idxalda Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna böyük üstünlüyə malikdir. Uzaq xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrinə aşağıda təqdim edilən cədvəldə baxdıqda isə illər üzrə artım meyli müşahidə olunur.

Son 5 ildə Azərbaycanda iqtisadiyyatın həcmnin 3,7 dəfə artması potensial əməkdaşlığı daha da genişləndirməyə imkan verir. Ötən il ölkəmizin əmtəə dövriyyəsi böyük sürətlə 55 %-dən çox artmışdır.

İnfrastruktur və digər layihələrin uğurla icraçısı kimi xarakterizə edilən Azərbaycanın iqtisadiyyatının dinamik inkişafı Avropa Birliyi ölkələri ilə ticarət əlaqələrini daha da genişləndirilməsini stimullaşdırır. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin 53,3%, o cümlədən idxalın 28%-i, ixracın 56,8%-i məhz Avropa Birliyi ölkələrinin hesabına formalaşıb.

Müasir dövrdə ölkənin xarici ticarətinin coğrafiyası getdikcə daha geniş əraziləri əhatə etməklə yanaşı, mövcud regional qruplaşmalar çərçivəsində bir sıra xüsusiyyətlərin meydana çıxması ilə səciyyələnir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın idxalında bu gün mövcud olan məhsulları orta və kiçik sahibkarlığın bundan sonrakı inkişafına nail olmaqla qısa zamanda ixrac yönümlü məhsullara çevirmək mümkündür.

Fəsil 3. Azərbaycan Respublikasında qeyri-ərzaq mallarının ekspertiza fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi.

3.1. Mərkəzi və yerli gömrük laboratoriyalarında gömrük ekspertizasının təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Ölkə iqtisadiyyatının bazar iqtisadi sistemə keçməsi ilə əlaqədar olaraq digər sahələrdə tələb edildiyi kimi gömrük işi sahəsində də infrastrukturanın yeni iqtisadi sistemə keçməsi məsələsini gündəmə gətirmişdir. Bu, bir çox faktorlardan asılıdır. Onları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi prosesində funksiyalarının, səlahiyyətlərinin və məsuliyyətlərinin artması ilə əlaqədar olaraq, gömrük orqanlarının fəaliyyətlərinin çətinləşməsi;

- gömrük rəsmiləşdirilməsi və mallara gömrük nəzarəti üzrə işlərin həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artması, onların yerinə yetirilməsinin yeni texnologiyanın və texniki vasitələrin tətbiqindən birbaşa asılılığının güclənməsi;

- gömrük orqanlarının ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması istiqamətində, habelə bir hüquq-mühafizə orqanı kimi yeni hüquq və vəzifələrin meydana çıxması;

- gömrük təşkilatlarının kadr heyətinin keyfiyyətcə yaxşılaşdırılması və möhkəmləndirilməsi tələbatı, onların peşəkarlığının, bilik səviyyəsinin yüksəldilməsi, yüksək əxlaqi-etik keyfiyyətlərin tərbiyə edilməsi;

- sosial sahənin geriliyinin aradan qaldırılmasının vacibliyi, gömrük əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin, normal həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi;

- gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi və dərinləşməsi prosesinin Azərbaycanın gömrük orqanlarının infrastruktur təminatının beynəlxalq səviyyəyə qaldırılmasını tələb etməsi.

Gömrük infrastrukturunu gömrük işini həyata keçirən orqanların fəaliyyətini asanlaşdıran, tabeli, köməkçi gömrük müəssisələri şəbəkəsidir

və ya gömrük orqanlarının normal fəaliyyət göstərməsini təmin edən istehsal, qeyri-istehsal, elmi sahələr kompleksidir.

Belə təşkilatlara gömrük laboratoriyaları, tədris müəssisələri, elmi-tədqiqat müəssisələri, hesablama mərkəzləri, poliqrafiya, tikinti, istismar, təchizat və s. müəssisələr aid edilir.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz kimi gömrük infrastrukturunun ən vacib ünsürlərindən biri gömrük laboratoriyalarıdır.

Gömrük laboratoriyalarında əsasən aşağıdakılar müəyyən edilir:

- Xarici iqtisadi fəaliyyətin Mal Nomenklaturasına uyğun malın kodunun təyini;
- malın mənşə ölkəsinin təyini;
- malın gömrük dəyərinin təyini;
- malların, o cümlədən emal əməliyyatından sonra, identifikasiya (eyniləşdirilməsi);
- malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini;
- malların çeşidi, sortu və növünün təyini;
- malların istehsal texnologiyasının təyini;
- malların istehsal olunduğu xammal mənbələrinin təyini;
- xammalın və digər malların emalı zamanı məhsul çıxımı normalarının (hasilat miqdarının) təyini;
- malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini;
- malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyinin təyini;
- malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini;
- xüsusi tədqiqat metodu və bilik tələb edən digər məsələlərin həlli.

Laboratoriya şəraitində ekspertizanın aşağıdakı növləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

— *malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi üzrə ekspertizalar.* Belə ekspertizanın nəticələrindən gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti rejimi, həmçinin gömrük rüsumlarının miqdarı bilavasitə asılı olur;

— *tarif təsnifatında mallarının yerinin təyin edilməsi məqsədilə aparılan ekspertizalar.* Bunun üçün fiziki və kimyəvi tədqiqatlardan istifadə edilir, gömrük nəzarəti rejimi, həmçinin gömrük tarifi stavkaları bu tədqiqatların nəticələrində asılı olur;

— *mal və xidmətlərin sertifikatlaşdırılması ilə bağlı olan ekspertizalar.*

Gömrük ekspertizaları, həmçinin malların ayrı-ayrı gömrük rejimləri altında yerləşdirilməsi ilə bağlı olaraq aparılır (məsələn, emal rejimlərində). Bu hallarda gömrük laboratoriyalarında malların eyniləşdirilməsi (identifikasiyası), o cümlədən xammalın emal əməliyyatlarından sonra identifikasiyası aparılır, xammalın emalında məhsulun çıxım normaları müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsi istiqamətində ixtisaslaşmış qurum Mərkəzi Laboratoriyadır.

Mərkəzi Laboratoriya Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələləri haqqında” 1 iyun 1992-ci 301 sayılı Qərarı ilə birbaşa Gömrük Komitəsinin strukturunda və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 315 sayılı 13 aprel 1994-cü il tarixli əmrinə əsasən hüquqi şəxs statusuna malik tabeli struktur vahid olaraq fəaliyyətədir.

Fəaliyyətinin ilk dövrlərində Mərkəzi Laboratoriyanın əsas məqsədi öz strukturunu qurmağa nail olmaqdan ibarət idi. Bu istiqamətdə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının “Gömrük Laboratoriyalarının Təşkili” (“Custom Laboratory Guide”) Proqram Layihəsinə müvafiq laboratoriya binasının sxem-çertyojuna əsasən 1996-cı ildə laboratoriyanın inzibati binası tikilmiş və cihaz, avadanlıq, laboratoriya mebel dəsti, reaktivlər və s. ilə təchizatı məsələləri ilə məşğul olunmuşdur.

Laboratoriyanın müasir avadanlıq və cihazlarla təmin edilməsi üçün beynəlxalq səviyyədə tanınmış firmalarla müəyyən əlaqələr qurulmuşdur. Məsələn, Almaniyanın “Karl Çeys” firması ilə bağlanmış müqavilə əsasında müasir optiki cihazlar. Atom-absorbsion spektrometrləri, narkotik vasitələri tədqiq edən dəst və s. alınmışdır. Gömrük nəzarətində və stasionar şəraitdə istifadə olunan texniki nəzarət vasitələri “Azərdövlətstandart” tərəfindən

dövlət yoxlamasından keçirilməklə onların istismarına səlahiyyət verən şəhadətnamələr alınmışdır.

Mərkəzi Laboratoriyada 2001-ci ildə “İxrac olunan Azərbaycan mənşəli mallar” guşəsi yeni mal nümunələri ilə zənginləşdirilmiş və eyniləşdirməyə təminat verən yeni müasir texniki nəzarət vasitələri alınmışdır.

Müxtəlif növlü nümunələrin vizual, orqanoleptik və fiziki-kimyəvi tədqiqatı üzrə təhlil, habelə bəzi alların təsnifat və harmonikləşdirilmiş sistem üzrə təsvir və kodlaşdırılması aparılmışdır.

Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyinin (AEBA) “Fiziki müdafiə və nüvə materiallarının təhlükəsizliyi” üzrə Texniki Əməkdaşlıq layihəsi çərçivəsində AEBA və Respublika Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən təşkil olunmuş “Nüvə və digər radioaktiv materialların qeyri-qanuni keçirilməsinə qarşı mübarizə” konvensiyası imzalanmışdır. Bu materialların respublikada qanuni dövriyyəsinə dair hüquqi baza, nüvə materialları və ikili tətbiq malları, habelə onlara nəzarətin təşkilinə dair məruzələr olunmuş və əməkdaşlar tərəfindən bu növ nəzarətin aparılmasına səlahiyyət verən sertifikatlar verilmişdir.

Ümumilikdə isə Mərkəzi Laboratoriyanın perspektivində bölgə və səyyar laboratoriyaların yaradılması və bu istiqamətdə tədbirlər planının hazırlanması, mal qrupları üzrə kimyəvi reaktivlərin sifarişi və alınması, tədqiqat-metodiki və tədris-sorğu vasitələrinin hazırlanması sahəsində işlərin aparılması, habelə müasir cihaz və avadanlıqlar alınması məqsədi ilə Hollandiyanın “Landre”, Rusiya Federasiyasının “EİM”, “Aspekt”, “Spektron-OPTTEL” və s. təmayüllü danışıqlar aparılması, bir sözlə gömrük ekspertizası strukturunun və iş prinsipinin təkmilləşdirilməsi, səmərəliliyinin artırılması, modernləşdirilməsi və s. kimi məsələlər durur.

Mərkəzi Laboratoriyanın əsas iş prinsiplərini, fəaliyyət istiqamətlərini məqsəd və vəzifələrini əks etdirən hüquqi sənədlərin bariz nümunələrindən biri 6 bölmə və 34 maddədən ibarət “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi Laboratoriyası haqqında” Əsasnamədir.

Əsasnamədə Mərkəzi Laboratoriyanın hüquq və vəzifələri, məqsədi, onun strukturu, əmlak və vəsaiti, Mərkəzi Laboratoriyanın idarə olunması

formasını, Laboratoriyanın fəaliyyətinə xitam verilməsi qaydaları və s. ilə bağlı maddələr əks olunmuşdur.

Əsasnaməyə görə Mərkəzi Laboratoriya öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Respublika Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını, Gömrük Məcəlləsini, “Gömrük Tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununu, Komitə sədrinin müvafiq əmr, göstəriş və sərəncamlarını, Komitə haqqında Əsasnaməni, bu Əsasnaməni, habelə Dövlət və sahə Standartlarını, Texniki şərtləri əldə rəhbər tutan, gömrük ekspertizasına dair tədqiqatlar aparan, gömrük laboratoriyalarının ekspert-tədqiqat fəaliyyətlərinə elmi-metodiki rəhbərliyi həyata keçirən, dövlət büdcəsindən maliyyələşən, müstəqil balansla, hesablaşma balansına malik olan, öz adından səlahiyyəti daxilində Komitə rəhbərliyi ilə qanuna zidd olmayan müqavilələr bağlaya bilən və bağlanmış müqavilələrə uyğun iş və xidmətlər barədə Komitə rəhbərliyini məlumatlandıran Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin tabeliyindəki baş ekspert-tədqiqat struktur vahidi, həmçinin müəyyən olunmuş qaydada girdə möhürə, ştamplara və blanka malik olan bir hüquqi şəxsdir.

Mərkəzi Laboratoriya aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- qarşısında duran vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün sərbəst təsərrüfat və maliyyə fəaliyyəti göstərmək;
- cari və perspektiv məsələləri həll etmək üçün Gömrük Komitəsinin müvafiq idarə, şöbə və bölmələri ilə əlaqəli surətdə fəaliyyət göstərmək;
- ayrı-ayrı malların ekspertizasının həyata keçirilmə prosesinə istehsal müəssisələri, elmi-tədqiqat institutları, ali məktəblər, idarə və təşkilatlarla əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi etməklə onların ixtisaslı əməkdaşlarını cəlb etmək;
- qüvvədə olan qanunvericilik aktlarına görə yuxarı təşkilatlar qarşısında aidiyyəti məsələlər üzrə vəsatət qaldırmaq, təqdimat və təkliflər vermək;

— zəruri tikili və avadanlıqları icarəyə götürmək, əvəzsiz olaraq balansdan-balansa keçirmək, təmənnasız istifadə etmək, habelə müvafiq qaydada silmək üçün Komitə rəhbərliyi qarşısında məsələ qaldırmaq;

— səlahiyyətləri daxilində Komitə rəhbərliyi ilə razılışdırılmaqla iqtisadi və münsiflər məhkəməsində iddiaçı və cavabdeh kimi çıxış etmək;

— qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada reydlər, baxış və təşkilati işlərdə iştirak etmək;

— Komitə rəhbərliyi ilə razılışdırılmaqla yazışmalar aparmaq, kompüter məlumat banklarına çıxmaqla beynəlxalq teleqraf, teletəlx, telefaks, teleks və digər əlaqələr yaratmaq, normal iş üçün lazım olan texnika və avadanlıqlar istifadə etmək və s.

— Mərkəzi Laboratoriyanın funksiyaları:

— ekspertizaya cəlb edilən mal və əşyaların XİFƏN-sı üzrə cinsini, növünü, bir sözlə onun kodunu məlum metodların köməyi ilə müəyyənləşdirmək və bunun əsasında gömrük rüsum və vergilərin ədalətli hesablanmasına şərait yaratmaq;

— müasir analiz üsulları ilə xarici iqtisadi əlaqələr münasibətdə iqtisadiyyat və ticarət sahəsindəki saxtakarlığı və pozuntuları aşkar etmək;

— malların gömrük dəyərinin təyin edilməsində iştirak etmək;

— malları, o cümlədən xammalı emaldan sonra identifikasiya etmək;

— mal istehsalı üçün istifadə olunan xammalın mənbəyini təyin etmək;

— xammalın və digər malların emalı zamanı məhsul çıxımı normalarını təyin etmək;

— malların narkotik, güclü təsirə malik, zəhərli və zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətini təyin etmək;

— malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyin etmək;

— malların Azərbaycan Respublikası və ya xarici ölkə xalqının bədii, tarixi, arxeoloji əşyalarına mənsubiyyətini təyin etmək;

— gömrük sənədlərinin və gömrük atributlarının həqiqiliyinin yoxlanılması;

— tabeli struktur vahidlərə metodik rəhbərlik və əməli köməklik göstərilməsi;

— tələb oluna digər idarə və şöbə əməkdaşları ilə istehsal müəssisələrində mal və əşyaların keyfiyyətinə nəzarət üzrə reydlərdə iştirak etmək;

— mal və əşyalara verilmiş mənşə və keyfiyyət sertifikatlarının ekspertizasını aparmaq, uyğun göstəricilərini təyin etməklə onları müqayisə etmək;

— Gömrük Komitəsinin müvafiq idarə və şöbələri ilə birlikdə analiz olunacaq mal və əşyaların ümumi siyahısını müəyyənləşdirmək;

— metodiki vasitələri – Dövlət standartı, Sahə standartı, Texniki şərtləri sahələr üzrə ayıraraq qruplaşdırmaq;

— yerli gömrük orqanlarında ekspres-analiz işlərini təşkil etmək, səyyar laboratoriyalar yaradılmasına əməli və praktiki köməklik göstərmək;

— gömrük orqanlarını aidiyyatı sənədlərlə təchiz etmək;

— texniki cəhətdən yerinə yetirilməsi mümkün olmayan analiz və ekspertizaların müxtəlif elmi-tədqiqat institutları, universitet, digər sahə laboratoriyalarında təsdiqini təşkil etmək;

— yeni analiz metodları işləyib hazırlamaq və elmi-tədqiqat işləri aparmaq;

— digər dövlət nəzarət orqanları ilə əlaqəli fəaliyyət göstərmək;

— lazım gələrsə yüksək dərəcəli mütəxəssislərlə əmək müqaviləsi bağlamaq;

Mərkəzi Laboratoriya aidiyyatı funksiyaları həyata keçirmək üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

— analizə ehtiyacı olan mal və əşyaların aidiyyatının təyini üçün hazırlıq işləri aparır;

— müddət və məsul şəxslər göstərilməklə Mərkəzi Laboratoriya üzrə iş proqramını hazırlayır;

— Mərkəzi Laboratoriya əməkdaşları üçün fərdi iş planı təsdiq edir;

— ekspertiza və analizlərin aparılması üçün cihaz, avadanlıq, qurğu və kimyəvi reaktivləri sifariş edir;

— rüb ərzində istifadə olunub yararsız hala düşmüş, sərf olunmuş, mal, əşya, avadanlıq, ləvazimat, kimyəvi reaktiv və s.-in silinməsini təşkil edir;

- mütərəqqi ekspres-analiz metodlarını tətbiq edir;
- işçilər üçün əlverişli iş, istirahət və məişət şəraiti yaradır;
- əmək intizamını təmin etməklə işçilərin maddi və mənəvi maraqlandırma sistemlərini işləyib hazırlayır.

Mərkəzi Laboratoriyanın idarəsi rəis başda olmaqla idarə heyəti tərəfindən həyata keçirilir, idarəçilik qüvvədə olan qanunvericiliyə əsaslanır. Laboratoriyanın sədri Dövlət Gömrük Komitəsi sədri tərəfindən vəzifəyə təyin və azad edilir. Rəis öz vəzifəsinin yerinə yetirilməsində məsuliyyət daşıyır.

Laboratoriya rəisinin qarşısında dayanan ən ümdə vəzifələrdən aşağıdakıları göstərmək olar:

- öz səlahiyyət daxilində müvafiq əmrlər, təlimatlar verir və aktlar hazırlayır;
- Mərkəzi Laboratoriyaya aid olan etiraz və iddialara qarşı müvafiq qərarlar qəbul edir;
- laboratoriyanın gündəlik fəaliyyətinə rəhbərliyi həyata keçirir;
- vəzifələrin yerinə yetirilməsinə məsuliyyət daşıyır, struktur vahidlər arasında vəzifə bölgüsü aparır;
- Mərkəzi Laboratoriyanın fəaliyyətinə dair müqavilə, uşot, hesabat daxili intizam qaydaları və s. məsələləri həll edir;

Əsasnamədə Mərkəzi Laboratoriyanın fəaliyyətinə xitam verilməsi qaydaları da öz əksini tapmışdır.

Hazırda gömrük orqanlarının və tabeli strukturların qarşısında dayanan ən vacib məsələlərdən biri Gömrük Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq alfatoksinli, toksinli, pestisidli, nitratlı, radionuklidli və tərkibində ağır metal duzları saxlayan yeyinti məhsullarının idxal-ixracının qarşısını almaq, respublika ərazisindən isə təhlükəli yüklərin tranzitinə nəzarətdə beynəlxalq normalara müvafiq şəkildə əməl etməkdən ibarətdir.

Ərzaq mallarına mikrobioloji göstəricilərin dörd qrupu üzrə nəzarət həyata keçirilir:

- Sanitar göstəriciləri – mezofil aerob və fakültativ anaerob mikroorqanizmlərin, bağırsaq çöpləri qrupu bakteriyalarının (koliformalar) miqdarı, enterokokilər;
- Şərti-patogen mikroorqanizmlər (E. Coli, S. Aureus, Proteus növündən bakteriyalar və s.)
- Patogen mikroorqanizmlər (o cümlədən salmonellər);
- Korlama (xarab etmə) mikroorqanizmləri (mayalar və kif göbələkləri)

Yeyinti məhsullarının əsas keyfiyyət göstəriciləri aşağıdakılardır:

- əsas qida elementlərini özündə birləşdirən keyfiyyət göstəriciləri;
- zülallar, yağlar, karbohidratlar, vitaminlər, makro və mikroelementlər;
- kaloriliyi.

Bu göstəricilər mütləq markalaşdırmada göstərilməlidir ki, istehlakçılar malların keyfiyyət göstəriciləri ilə tam, dolğun şəkildə tanış ola bilsinlər.

Ərzaq mallarının gömrük ekspertizasını əsasən üç qrupda birləşdirirlər:

- bitki mənşəli malların ekspertizası;
- yağ-piy məhsullarının ekspertizası;
- heyvan mənşəli malların ekspertizası.

Bitki mənşəli mallar Azərbaycan XİFƏN-ın II (07-14-cü qruplar – “Bitki mənşəli məhsullar”) və IV qruplarında (17-22 – “Yeyinti sənayesi məhsulları; spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün və onun əvəzediciləri”) təsvir olunmuşdur.

Buraya tərəvəz və meyvələr, onların şirələri, qəhvə, çay və ədviyyat, dənli bitkilər (o cümlədən buğda, çovdar, arpa, yulaf, qarğıdalı, düyü, qarabaşaq və s.), şəkər və şəkərdən hazırlanan qənnadı məmulatları (o cümlədən ağ şəkər və süni bal), spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə və s. aid edilir.

Yağ-piy məhsullarının müxtəlif kimyəvi tərkibə, fiziki xüsusiyyətlərə, bioloji qiymətə və müvafiq dəyərə, təyinatı malik olması ilə əlaqədar gömrük ekspertizası aparılarkən eyniləşdirmə ekspertizası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Heyvan mənşəli mallar Azərbaycanın Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturasının birinci bölməsinə “Diri heyvanlar, heyvan mənşəli məhsullar” (02-04-cü qruplar) və dördüncü bölməsinə “Hazır yeyinti məhsulları” (16-cı qrup) adı ilə daxil edilmişdir. Buraya ət və əlavə yeyinti ət məhsulları, balıq və xərçəngkimilər, molyuskalar və digər su onurğasızları, süd məhsulları, təbii bal, nəhayət digər qruplara daxil edilməyən heyvan mənşəli məhsullar aid edilir.

Qeyri-ərzaq mallarının gömrük ekspertizası özündə aşağıdakı dörd bölməni birləşdirir:

- kimyəvi malların ekspertizası;
- metalların ekspertizası;
- zərgərlik mallarının ekspertizası;
- kağız və toxuculuq mallarının ekspertizası.

Əmtəə Nomenklaturasında kimya və onunla bağlı sənaye sahələrinin istifadə və ya istehsal etdikləri xammal məhsulları, müxtəlif maddələr və s. V- VII bölmələrdə (25-40-ci qruplar) cəmlənmişdir.

Kimyəvi malların ekspertizasında əsas yeri (təxminən 50%-dən çox) neft məhsullarının və polimerlərdən hazırlanmış malların ekspertizası tutur.

Metalların tərkibində dəmir və dəmir ərintilərinin olub-olmamasına görə qara və əlvan metallar, tərkibində elementlərin nadirlik və onlara olan tələbatın səviyyəsinə görə qiymətli və qeyri-qiymətli materiallar kimi qruplaşdırırlar.

XİFƏN-da qara və əlvan metallar XV bölmədə “qeyri-qiymətli” adı altında toplanmış, qiymətli isə VI və XIV bölmədə yerləşdirilmişdir.

Zərgərlik daşları spesifik xassələrə malik olan və bunlara görə zərgərlik sənayesində zینət və bədii-dekorativ məmulatların hazırlanması üçün istifadə oluna bilən minerallardır. Onların estetik qiymətinə səbəb olan xassələrin sırasına bunları aid etmək olar: daşın şəffaflığı, parıltılığı, daşın şüanı sındırma qabiliyyəti (ilk sındırma, pleoxroizm), eləcə də onun digər xassələri və kombinasiyaları.

XİFƏN-da kağız, karton və onlardan hazırlanmış məmulatlar X bölmədə (47 və 48-ci qruplarda), toxuculuq məmulatları isə əsasən IX bölmədə (50-60-cı qruplar) cəmlənmişdir.

Xarici ticarətin liberallaşdığı şəraitdə mal çeşidlərinin sayının və onları əmələ gətirən maddələrin mürəkkəbliyinin artması mal dövriyyəsinə mane olmadan qısa müddətdə tədqiqatın aparılması ilə gömrük-ekspert tədqiqat fəaliyyətinin təşkili məsələsini aktual bir problemə çevirmişdir.

Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi sistemində ekspert fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə aşağıdakı sxem əsasında ekspertiza strukturunun yaradılması məqsədəuyğun olardı .

Strukturların bu qaydada yaradılmasının daha optimal və operativ olacağını nəzərə alaraq hazırda bölgələr üzrə də gömrük ekspertiza-tədqiqat mərkəzlərinin yaradılması prosesinə başlanılmışdır. Həmin laboratoriyalar Mərkəzi Laboratoriyaya tabe olub, gördüyü işlər barədə onun qarşısında Laboratoriyaya aylıq, rüblük və illik hesabatlar vermək öhdəliyini daşıyırlar.

3.2. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsində beynəlxalq gömrük əməkdaşlığının rolu.

Əsas ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və onun layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla həyata keçirilməkdə davam etdirilən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının nəticəsi olaraq son bir neçə ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi öz həcmi və strukturu baxımından xeyli inkişaf etmişdir. Əvvəlki fəsillərdə qeyd etdiyim kimi, Azərbaycanda ixracın həcmnin ildən-ilə artması iqtisadi artımın yüksək səviyyəsinin təmin edilməsi ilə yanaşı, həm də ölkədə aparılan uğurlu gömrük siyasətilə də bilavasitə bağlıdır.

Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi Azərbaycan Respublikasının mövcud iqtisadi artım tempinin saxlanılması, onun beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakı və dünya təsərrüfat sisteminə qoşulması prosesi, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv

olmağa can atması baxımından mühüm əhəmiyyətə malik olan məsələlərdəndir.

Respublikanın milli xüsusiyyətləri, digər ölkələrlə ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin müvəffəqiyyətə zəmanət verə biləcək prinsip və metodlar əsasında təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı həyata keçirilməsi zəruri olan strateji tədbirlərə, ilk növbədə, Ümumdünya Gömrük Təşkilatının tövsiyyələrini aid etmək olar.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının ayrı-ayrı ölkələrə gömrük sisteminin inkişafı ilə bağlı etdiyi tövsiyyələrində aşağıdakı məsələlər nəzərdə tutulur:

- resurs potensialından rasional istifadə (kadr, maddi, texniki, maliyyə və s.);
- gömrükxanaların rəhbər orqanlarının möhkəmləndirilməsi;
- idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- müvafiq sistem və strukturun formalaşdırılması;
- daha səmərəli gömrük proseduraları və gömrük rejimlərinin tətbiqi;

Respublikanın gömrük orqanları hər səviyyədə bu gün iqtisadiyyatın inkişafında, iqtisadi əlaqələrin genişlənməsində, mal dövriyyəsinin sür'ətlənməsində fəal iş görür, gömrük-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, gömrük nəzarətinin təşkil edilməsi istiqamətində böyük işlər

görür, qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı ciddi mübarizə aparırlar.

Son illərdə gömrük işi istiqamətində həyata keçirilən işlərə nəzər salsaq, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili istiqamətində öz fəaliyyətini beynəlxalq normalara, Ümumdünya Gömrük Təşkilatının və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının ümumi prinsiplərinə, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə və «Gömrük tarifi haqqında» Qanuna uyğun şəkildə qurmağa çalışmış, gömrük nəzarəti və gömrük işinə dair normativ hüquqi bazanı təkmilləşdirmək, maliyyə intizamını möhkəmləndirmək, qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizəni gücləndirmək, şəxsi hey'ətlə aparılan işin səmərəsini artırmaq, habelə beynəlxalq əlaqələri genişləndirmək, gömrük orqanlarının maddi-texniki bazasını inkişaf etdirmək istiqamətində xeyli işlər görmüşdür.

Qeyd etdiyimiz kimi, ötən illərlə yanaşı, yola saldıığımız 2009-cu ildə də qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili istiqamətində görülmüş işlər davam etdirilmiş, kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Dövlət Gömrük Komitəsi və onun yerli strukturları tərəfindən ötən dövr ərzində qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycan Respublikasının "Gömrük Məcəlləsi"nin yeni layihəsinin hazırlanması, gömrük-vergi qanunvericiliyinə dair

normativ-hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində müvafiq işlər görülmüş, statistika və avtomatlaşdırılma işində müasir texnologiyanın imkanlarından geniş istifadə olunmaqla Azərbaycan Respublikası gömrük xidmətinin vahid avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin yaradılması, məlumatların yoxlanılması və emalı məqsədilə yeni proqram təminatlarının yaradılması, beynəlxalq gömrük əməkdaşlığının genişləndirilməsi, gömrük orqanlarının maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi, kadrların keyfiyyət tərkibinin yaxşılaşdırılması və onların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Ümumiyyətlə, gömrük fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması mexanizminin lazımi səviyyədə işləməsinə təmin etmək üçün bütün çatışmazlıqlar aradan qaldırılmalıdır. Bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması aşağıdakı tədbirlərin tətbiqi ilə mümkün ola bilər:

- gömrük rəsmiləşdirilməsinə sərf edilən müddətin qısaldılması;
- gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi (o cümlədən yüklərin yoxlanma müddətlərinin qısaldılması və yoxlanmanın seçmə üsulu ilə aparılması, daşınma, anbarlaşdırma, saxlanma, rəsmiləşdirmə proseslərində lüzumsuz sənədləşmələrin ləğvi və rəsmiləşdirmə müddətinin azaldılması);
- gömrük informasiyalarının işlənməsinin avtomatlaşdırılmış sisteminin tətbiqi;
- gömrük və gömrükətrafı infrastrukturların inkişafı.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük rəsmiləşdirilməsi proseduralarının təkmilləşdirilməsi əsas məsələlərdən biridir və öz forma və məzmununa

görə fasiləsiz, daimi fəaliyyətdədir. Bu zaman riskin dərəcə və qruplarının qiymətləndirilməsinə ciddi diqqət yetirilməlidir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi və hökumətlərarası ticarət-iqtisadi Sazişlərin yerinə yetirilməsi məhsulların (işlərin, xidmətlərin) keyfiyyətinin beynəlxalq qaydalar əsasında təmin edilməsini, ilk növbədə sertifikatlaşdırılmasını tələb edir. Respublika iqtisadiyyatının bağlı olduğu keçmiş İttifaq respublikalarında 1993-cü il yanvarın 1-dən etibarən məhsulların sertifikatlaşdırılması tətbiq edilməyə başlanmışdır. Respublikamızda da analoji işlərin 1994-cü ildən həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

Malların ixracı və idxalı üzrə yeni qaydanın tətbiq edilməsi nəticəsində yarana biləcək iqtisadi itkilərin qarşısını almaq və Milli sertifikatlaşdırma sisteminin yaradılmasını sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarına əsasən, 1994-cü il yanvarın 1-dən etibarən respublikada məhsulların (işlərin, xidmətlərin) vətəndaşların sağlamlığı, həyatı və əmlakı, ətraf mühitin təmizliyi üçün təhlükəsizlik göstəriciləri üzrə mərhələlərlə sertifikatlaşdırılmasının tətbiq edilməsinə başlanılmış, Milli Sertifikatlaşdırma Sistemi haqqında Əsasnamə təsdiq edilmiş və Təhlükəsizliyi təmin ediləcək məhsulların siyahısı hazırlanaraq təsdiq edilmişdir.

Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi idxalı və ixracı həyata keçirilən mallarda normativ sənədlərin və qanunvericilik aktlarının tələblərinin pozulduğunun aşkar

edilməsi və pozuntulara yol vermiş şəxslər barəsində lazımi tədbirlərin görülməsini təmin etməyə imkan verəcəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə idxalı və ixracı həyata keçirilən malların keyfiyyəti və təhlükəsizliyi sahəsində tələblərin, standartların, təhlükəsizlik normalarının, keyfiyyətə nəzarət sistemlərinin, ekoloji, baytarlıq, sanitar və fitosanitar normaların, malların göstərilən normalara uyğunluğunun təmin edilməsi metodlarının tətbiqi məqsədilə gömrük orqanlarının müvafiq orqanlarla qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsini tələb edir.

Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi standartların və digər normativ sənədlərin tələblərinə cavab verməyən, insanların həyatı və sağlamlığı, ətraf mühit üçün təhlükə yaradan, qanunvericiliyə uyğun olaraq sertifikatlaşdırılmalı olan, lakin sertifikatlaşdırılmamış, mənşəyi məlum olmayan, saxlanma və yararlılıq müddəti ötmüş malların idxalının və ixracının qarşısını almaq üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tədbirlər görülməsini ratırmağa imkan verəcəkdir.

2009-cu ildə gömrük işi sahəsində normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə gəlincə, istər ölkə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, istərsə də beynəlxalq standartların öyrənilməsi və onların tətbiqi işinin davam etdirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda, "Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uzlaşdırılması haqqında" Kioto Konvensiyasının müddəalarının milli

gömrük qanunvericiliyində əks olunması məqsədilə Dövlət Gömrük Komitəsində Avropa İttifaqının və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı tərəfindən "Azərbaycan Gömrük Xidmətinin təkmilləşdirilməsi" layihəsi çərçivəsində hazırlanmış Azərbaycan Respublikasının yeni Gömrük Məcəlləsinin layihəsi dövlətdaxili prosedurlardan keçərək Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur.

Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən Azərbaycan Respublikası gömrük xidmətinin vahid avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin (VAİS) yaradılması, məlumatların yoxlanılması, emalı, yeni proqram təminatlarının yaradılması, korporativ şəbəkənin genişləndirilməsi, Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin təhlilinin aparılması və gömrük statistikasının təkmilləşdirilməsi sahəsində də bir sıra mühüm əhəmiyyət kəsb edən işlər həyata keçirilmişdir. Komitənin korporativ şəbəkəsinin tam optik rabitə üzərinə keçirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilməklə, Xaçmaz, Enerji, Astara gömrük idarələri, Tovuz Gömrük İdarəsinin Böyük-kəsik və Sınıq Körpü gömrük postları, Balakən Gömrük İdarəsinin Mazımçay gömrük postu və Biləsuvar Gömrük İdarəsinin keçid məntəqəsi birbaşa optik rabitə vasitəsilə Dövlət Gömrük Komitəsinin korporativ şəbəkəsinə qoşulmuşdur.

Web-texnologiyalar əsasında vahid avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin (VAİS) ilkin mərhələsi olan dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılması və çatdırılmaya elektron nəzarət sisteminin proqram təminatı hazırlanmış və sərhəd avtomobil keçid məntəqələrində sənaye istismarı

təmin edilmişdir. Sistemin bütün gömrük orqanlarında istismara verilməsi və təkmilləşdirilməsi sahəsində müvafiq ədbirlər davam etdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında "bir pəncərə" prinsipinin tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 2008-ci il tarixli 12 sayılı fərmanının 6-cı bəndinin tələbinə uyğun olaraq təşkilatlararası məlumat mübadiləsinin elektron şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə Səhiyyə Nazirliyi və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin yanında Dövlət Baytarlıq və Dövlət Fitosanitar Nəzarəti xidmətləri optik lifli rabitə kanalları ilə Dövlət Gömrük Komitəsinin korporativ şəbəkəsinə birləşdirilmişdir. Web-texnologiyalarına əsaslanan proqram təminatları hazırlanmış, həmin qurumların vahid avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemində (VAİS) qoşulmaları və sistem vasitəsilə məlumat mübadiləsi həyata keçirmələri təmin edilmişdir.

Gömrük mədaxil orderləri vasitəsilə rəsmiləşdirilən malların qeydiyyatı və nəzarəti üçün Web-texnologiyaları əsasında yeni proqram təminatının hazırlanmasına başlanılmışdır. Optik lifli rabitə kanalı vasitəsilə "Giriş-çıxış və qeydiyyat" idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemində qoşulma təmin edilmiş, məlumat mübadiləsinin aparılmasına başlanmışdır.

"Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında "bir pəncərə" prinsipinin tətbiqi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanının 4-cü bəndinin 4.3. yarımbəndinə əsasən beynəlxalq avtomobil

daşımalarını yerinə yetirən nəqliyyat vasitələrinə sərhəddə "icazə" blanklarının verilməsi və "Dövlət rüsumu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə müəyyən edilmiş məbləğlərdə dövlət rüsumu tutularaq dövlət büdcəsinə köçürülməsinin təmin olunması 2009-cu il yanvarın 1-dən gömrük orqanları tərəfindən proqram təminatı ilə həyata keçirilir. Dövlət Gömrük Komitəsinin müvafiq əmrlərinə əsasən, sərhəd gömrük idarələrinin əməkdaşları üçün mütəmadi qaydada seminar-müşavirələr təşkil olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2010-cu il iyulun 1-dən etibarən Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəyə buraxılan (idxal və Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən) avtonəqliyyat vasitələrindən atmosfer havasına atılan zərərli maddələr üzrə Avro-2 ekoloji normalarının tətbiq edilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin "Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəyə buraxılan (idxal və Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən) avtonəqliyyat vasitələrindən atmosfer havasına atılan zərərli maddələrə dair tələblərin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması tədbirləri barədə" 6 mart 2010-cu il tarixli, 45 nömrəli qərarı imzalanmışdır.

Eyni zamanda, həmin qərara əsasən "Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəyə buraxılan (idxal və Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən) avtonəqliyyat vasitələrindən atmosfer havasına atılan zərərli maddələrə dair tələblərin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı" təsdiq edilmişdir.

Tədbirlər Planının 1 və 2-ci bəndlərində qeyd olunan tədbirlərin, yəni Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəyə buraxılan avtonəqliyyat vasitələrindən atmosfer havasına atılan zərərli maddələrə dair texniki normativlərin və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Avropa İqtisadi Komissiyası tərəfindən avtonəqliyyat vasitələrindən atılan zərərli maddələrə dair qəbul edilmiş Avropa standartlarına uyğun milli standartlar Azərbaycan Respublikası Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən “Azərbaycan Respublikası ərazisində dövriyyəyə buraxılan avtonəqliyyat vasitələrindən atmosfer havasına atılan zərərli maddələrə dair tələblər” Dövlət standartı hazırlanaraq təsdiq edilmişdir.

Bununla əlaqədar, dövriyyəyə buraxılmaq məqsədilə 1 iyul 2010-cu il tarixdən etibarən respublika ərazisinə gətirilən avtonəqliyyat vasitələri beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan prinsiplərə uyğun, yəni avtonəqliyyat vasitəsinin mənşə ölkəsinə görə buraxılış ilindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikası Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən təsdiq edilən siyahı əsasında sərhəd-buraxılış məntəqələrindən ölkə ərazisinə daxil olur.

Qeyd olunan Tədbirlər Planına əsasən həmçinin, avtonəqliyyat vasitələrindən atmosfer havasına atılan zərərli maddələrin miqdarını yoxlamaq məqsədilə Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən müvafiq avadanlıqlar alınmış və gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən Avtonəqliyyat Gömrük İdarəsində iş otaqları ayrılmışdır.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, görülmə işlər, həyata keçirilən tədbirlər bütövlükdə qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin və gömrük sisteminin fəaliyyət mexanizminin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Bununla belə, xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı gömrük sərhədlərindən keçən mal axınlarının həcmində ildən-ilə artması qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin və gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin artırılmasını zərurətə çevirir.

3.3. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertiza fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilən siyasətə uyğun olaraq formalaşmış və inkişaf edərək dövlət müstəqilliyinin əsas atributlarından biri olan çoxfunksiyalı sistemə çevrilmişdir. Son illər ardıcıl həyata keçirilən dövlət siyasəti nəticəsində gömrük sisteminin yenidən qurulması istiqamətində mühüm işlər görülmüş, onun maddi-texniki bazası əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənmiş, gömrük işini nizamlayan qanunvericilik aktları və diferensiallaşdırılmış gömrük-tarif sistemi yaradılmış, qaçaqmalçılığa və digər hüquqpozmalara qarşı mübarizə gücləndirilmişdir.

Bu gün Azərbaycanda müşahidə olunan dinamik sosial-iqtisadi inkişaf və beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya dövlət gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsini, maddi-texniki bazanın modelləşdirilməsini, bütün istiqamətlərdə gömrük işinin beynəlxalq standartlara tam uyğun aparılmasını və bütövlükdə gömrük sisteminin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafındakı rolunun daha da artırılmasını zəruri edir.

Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin təmin edilməsi üçün aşağıdakı əsas istiqamətlərdə tədbirlərin görülməsini məqsədəuyğun hesab etmək olar:

- Qanunvericilik bazasının və gömrük tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi.
- Gömrük nəzarəti metoldarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və gömrük proseduralarının avtomatlaşdırılması.
- Gömrük infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi .
- Kadr hazırlığı və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin formalaşmasında və gömrük işinin həyata keçirilməsində 1997-ci ildə qəbul olunmuş Gömrük Məcəlləsi və sonralar qəbul olunan digər normativ hüquqi aktlar mühüm rol oynamışlar. Həmin vaxtdan keçən on il müddətində Azərbaycan sürətli sosial-iqtisadi inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, onun iqtisadi qüdrəti möhkəmlənmiş və əhalinin həyat səviyyəsi xeyli yaxşılaşmışdır. Keçən dövr ərzində Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əlaqələri xeyli genişlənmiş, o, bir sıra beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuş və beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuşdur.

Ölkənin ildən-ilə iqtisadi-ticarət əlaqələrinin coğrafiyasının genişlənməsi, idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmnin iqtisadi sistemə inteqrasiyasının güclənməsi gömrük işi sahəsində qanunvericiliyin və gömrük əməliyyatlarının tənzimləyən normativ- hüquqi aktların təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Ona görə də inkişaf etmiş ölkələrin gömrük işi sahəsində təcrübəsi və bu sahədə qəbul olunmuş beynəlxalq konvensiyaların müddəaları nəzərə alınmaqla Azərbaycan

Respublikasının gömrük qanunvericiliyi təkmilləşdirilməli, o cümlədən qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili sahəsində yeni normativ- hüquqi aktlar qəbul edilməlidir.

Beynəlxalq ticarətin inkişaf etdirilməsində, mal dövriyyəsinin sürətlənməsində, yük-nəqliyyat daşımalarının həcmnin artırılmasında, tranzit siteminin səmərəli fəaliyyət göstərməsində, gömrük işi sahəsində hüquqpozmlarla mübarizədə, əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasında və nəqliyyat daşımalarında təhlükəsizlik məsələlərinin təmin olunmasında gömrük nəzarətinin müstəsna rolu vardır.

Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili bir tərəfdən xarici ticarət sərbəstliyinə şərait yaratmalı, digər tərəfdən isə beynəlxalq ticarətdə və gömrük sərhədindən malların keçirilməsində mənfi halların qarşısının alınmasını təmin etməlidir.

Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili işini sürətləndirmək, eyni zamanda, gömrük nəzarətinin səmərəliliyini təmin etmək üçün ekspertiza və nəzarət metodları təkmilləşdirilməli, gömrük nəzarəti prosesində elmi-texniki nailiyyətlərdən daha geniş istifadə edilməli, gömrük baxışı zamanı müasir texniki-nəzarət vasitələri tətbiq edilməli və bu sahədə elektron nəzarət üsulları tətbiq olunmalıdır.

Gömrük işi sahəsində cinayətlərin və digər hüquqpozmaların açılma faizinin yüksəldilməsinə nail olmaq üçün gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinin məlumat təminatının avtomatlaşdırılmasına, riskin idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsinə, xarici iqtisadi

fəaliyyət sahəsində kriminal meyillərin qarşısının alınmasına və xəbərdar olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Xarici ticarət müqavilələri üzrə mal idxalı və ixracı zamanı gömrük qaydalarına riayət edilməsi üçün gömrük infrastrukturunun müasir tələblərə cavab verən şəbəkəsi yaradılmalıdır.

Bilditimiz kimi, malların təsnif edilməsində qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Buna görə də, gömrük laboratoriyalarının fəaliyyəti tətbiq edilməli və ümumi gömrük laboratoriyaları şəbəkəsi yaradılmalıdır. Şəbəkəyə daxil olan gömrük laboratoriyası strukturları ölkənin bütün regionlarını əhatə etməlidir.

Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili işinin məhsuldarlığının artırılması üçün kadrların hazırlanması işi daim gömrük orqanlarının diqqət mərkəzində olmalıdır. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının dəstəyi ilə keçirilən regional tədris kurslarında gömrük əməkdaşlarının iştirakının təmin edilməsi, digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən təşkil olunan seminar və kurslarda sahələr üzrə gömrük mütəxəssislərinin müasir nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnməsi gömrük işinin səmərəsinin daha da artmasına yönəldilməlidir.

Ölkədə qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkilini təkmilləşdirmək və müasir gömrük modelinin qurulmasını təmin etmək üçün beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi çox vacibdir.

Bu istiqamətdə işlərin aparılması gömrük sistemində istifadə olunan normaların beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmasını, inkişaf

etmiş ölkələrin gömrük işi sahəsində qabaqcıl təcrübəsinin Azərbaycanda daha sürətlə tətbiqinə imkan yaradır.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin inkişafı üzrə əsas tədbirlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili sahəsində beynəlxalq konvensiyalara qoşulma üzrə işin inkişaf etdirilməsi.
- Ümumilikdə gömrük işi sahəsində qəbul edilmiş normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi.
- Gömrük laboratoriyaları şəbəkəsinin yaradılması işinin həyata keçirilməsi.
- Gömrük sərhəd-keçid məntəqələrinin beynəlxalq standartlara uyğun qurulması və təchiz edilməsi.
- Gömrük infrastrukturunun yaradılmasına yardım göstərilməsi işində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi.
- Naxçıvan, Sumqayıt, Gəncə, Biləsuvar gömrük idarələrinin fəaliyyət zonalarında gömrük laboratoriyalarının yaradılması.
- İnkişaf etmiş ölkələrin gömrük orqanları ilə təcrübə mübadiləsinin, əməkdaşların ixtisas artırma kurslarında və digər tədbirlərdə təlim keçmələrinin təmin edilməsi.
- Əməkdaşların peşə və ixtisas səviyyələrinin artırılması üçün gömrük işinə dair metodik və əyani dərs vəsaitlərinin hazırlanması.

- Yerli və xarici mütəxəssisləri cəlb etməklə ixrac nəzarəti və digər gömrük işi ilə bağlı mövzulara həsr olunmuş seminarların təşkil edilməsi.
- Azərbaycan Respublikasının gömrük xidmətinin beynəlxalq təşkilatlarla və xarici ölkələrin gömrük xidmətləri ilə ikitərəfli əlaqələrinin genişləndirilməsi.

Nəticə və təkliflər.

Ölkəmizdə qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin təhlili aşağıdakı nəticələri çıxarmağa və təkliflər verməyə imkan vermişdir:

1. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkilinin hüquqi təminatı olaraq müxtəlif səviyyəli qanunvericilik aktları (qanunlar, fərmanlar, sərəncam və qərarlar, əmrlər və s.) qəbul edilmişdir.
2. Azərbaycan Respublikasında qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkilinin hüquqi bazası bu cür fəaliyyətin lazımı səviyyədə həyata keçirilməsinə imkan verir.
3. Son illər ölkədə həyata keçirilən uğurlu iqtisadi islahatlar nəticəsində rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən həyata keçirilən idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmnin bir neçə dəfə artması , eyni zamanda, gömrük ekspertizası fəaliyyətinin də yüksək səviyyədə təşkilini tələb edir.
4. 2005-2010-cu illərdə Azərbaycan Respublikasında idxalın əmtəə strukturuna nəzər saldıqda məlum olur ki, ölkə idxalının böyük bir hissəsi qeyri-ərzaq mallarının payına düşür. Bu baxımdan ölkə istehlakçıların iqtisadi mənafeyinin qorunması məqsədilə qeyri-ərzaq mallarının gömrük ekspertizası fəaliyyətinin yüksək səviyyədə təşkili zəruri məsələlərdəndir.

5. Gömrük işi və standartlar sahəsində beynəlxalq konvensiyalara qoşulma üzrə işin inkişaf etdirilməsi.
6. Ümumilikdə gömrük işi və qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili sahəsində qəbul edilmiş normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi.
7. Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin avtomatlaşdırılmış sisteminin təkmilləşdirilməsi.
8. Risklərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin yaradılması və tətbiqi işinin genişləndirilməsi.
9. Gömrük orqanlarının əməliyyat-axtarış bölmələrinin maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi.
10. Gömrük terminallarının, gömrük anbarlarının və müvəqqəti saxlanma anbarlarının təsis edilməsi işinin genişləndirilməsi.
11. Gömrük laboratoriyaları şəbəkəsinin yaradılması işinin həyata keçirilməsi.
12. Gömrük sərhəd-keçid məntəqələrinin beynəlxalq standartlara uyğun qurulması və müasir avadanlıqlarla təchiz edilməsi.
13. Gömrük infrastrukturunun yaradılmasına yardım göstərilməsi işində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi.
14. Naxçıvan, Sumqayıt, Gəncə, Biləsuvar gömrük idarələrinin fəaliyyət zonalarında gömrük laboratoriyalarının yaradılması.
15. İnkişaf etmiş ölkələrin gömrük orqanları ilə təcrübə mübadiləsinin, əməkdaşların qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası

fəaliyyətinin təşkilinə həsr olunan ixtisasartırma kurslarında və digər tədbirlərdə təlim keçmələrinin təmin edilməsi.

16. Əməkdaşların peşə və ixtisas səviyyələrinin artırılması üçün gömrük işinə dair metodik və əyani dərs vəsaitlərinin hazırlanması.
17. Yerli və xarici mütəxəssisləri cəlb etməklə ixrac nəzarəti və digər gömrük işi ilə bağlı mövzulara həsr olunmuş seminarların təşkil edilməsi.
18. Azərbaycan Respublikasının gömrük xidmətinin beynəlxalq təşkilatlarla və xarici ölkələrin gömrük xidmətləri ilə qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası fəaliyyətinin təşkili istiqamətində ikitərəfli əlaqələrinin genişləndirilməsi.

Ə D Ə B İ Y Y A T S İ Y A H İ S İ

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı 1995;
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı 1997;
3. Qanunlar Külliyyatı, 2000-2005;
4. Heydərov K.F. “Gömrük işinin əsasları”, I-IV kitablar, Bakı 1998-2000;
5. Nuriyev C.Q. “Gömrük hüququ”, Bakı 2000;
6. Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə. “Gömrük işinin təşkili və idarəedilməsi”, Bakı 2003;
7. Nuriyev C.Q., Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə., Əhmədov S.T. “Gömrük ekspertizası”, Bakı 2003;
8. Feyzullabəyli İ.Ə., İbişov E.İ., İsrailov H.A., “Beynəlxalq ticarət işi”, Bakı 2001;
9. Heydərov K.F., İbrahimov T.T. “Gömrük işi – iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik”, Bakı 1999;
10. Şəkərəliyev A.Ş. “Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”, Bakı 1999;
11. Şəkərəliyev A.Ş., Əliyev A.Ə. “Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti”, Bakı 2002;
12. Əliyev A.Ə., Şəkərəliyev A.Ş., Dadaşov İ.Ş. “Dünya iqtisadiyyatı; müasir dövrün problemləri”, Bakı 2003;
13. Əliyev A.Ə., “Azərbaycanın iqtisadi siyasəti”, Bakı 2003;

14. Николаева М.А. “Товарная экспертиза” Москва 1998;
15. Солащенко Н.Е., Нестеров А.В. “Экспертиза в таможенном деле” Новосибирск, “Наука” 1998;
16. Красовский П.А., Кобалев А.И., Стрижов С.Г. “Товар и его экспертиза”, Москва 1998;
17. Azərbaycan qəzeti;
18. Xalq qəzeti;
19. www.az-customs.net

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 2892 qrup magistri Qarayev
Naib Valeh oğlunun «Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizasının
aparılmasının metodları və onun təkmilləşdirilməsi » mövzusunda
yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Hazırda respublikamızın istehlak bazarında azad rəqabət mühiti yaradılmışdır. Belə mühitdə yalnız əhali tələbinə cavab verən yüksək keyfiyyətli rəqabət qabiliyyətinə malik malların satışı həyata keçirilə bilər. Bunu başa düşən yerli istehsalçılar malların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının yeganə rolunu keyfiyyətin yüksəldilməsində görürlər. İstehsal mallarının keyfiyyətinin obyektiv və dəqiq təyin edilməsi isə bilavasitə ekspertlərin əsas vəzifəsidir.

İşin I fəslində Qeyri-ərzaq mallarının ekspertiza fəaliyyətinin elmi-nəzəri hüquqi əsasları öyrənilir.

II fəsil «Qeyri ərzaq mallarının ekspertiza fəaliyyətinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin təhlili və onun qiymətləndirilməsi» nə həsr edilmişdir. Burada geniş təhlil aparılmışdır.

Son fəsildə isə «Qeyri ərzaq mallarının ekspertiza fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi » öyrənilib izah edilmişdir.

Buna görə də işi tamamlanmış magistr dissertasiyası hesab etmək olar. İşin müdafiəyə buraxılması məqsədəuyğundur.

prof.A.Ş.Şəkəraliyev

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 2892 qrup magistri Qarayev
Naib Valeh oğlunun «Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizasının
aparılmasının metodları və onun təkmilləşdirilməsi » mövzusunda
yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müstəqil inkişaf edən respublikamızın xarici iqtisadi əlaqələri gündən-günə genişlənməkdədir. Respublika daxilində iqtisadi islahatlar keçirildiyi bir dövrdə obyektiv səbəblər üzündən istehlak mallarının istehsalı müvəqqəti olaraq azalmışdır. Məhz bu səbədən də respublika əhalisinin istehlak mallarına olan tələbi xarici ölkələrdən daxil olan mallar hesabına ödənilir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, son dövrlərdə istehlak bazarında saxtalaşdırılmış, həyat üçün təhlükəli və keyfiyyətsiz malların həcmi getdikcə artır. Son vaxtlar istehlakçıları və istehlak bazarını belə keyfiyyətsiz mallardan mühafizə etmək böyük bir problemə çevrilmişdir. Hazırda istehlak bazarında satılan geyim və ayaqqabı mallarının həcmnin 40%-i, ətriyyat, kosmetik və sintetik yuyucu vasitələrinin 50%-i, balıq və ət konservlərinin 35%-i, kərə yağı və maarqarının 40-45%-i, spirtli içkilərin 60%-i, demək olar ki, saxtalaşdırılır. İstehlak bazarını keyfiyyətsiz mallardan qorumaq üçün dövlət və ictimai təşkilatlarının səylərini birləşdirmək olduqca vacibdir.

Respublikaya daxil olan malların keyfiyyətinin yüksək səriştəli mütəxəsislər tərəfindən ekspertiza əməliyyatından keçirilməsi həm də

strateji əhəmiyyətə malik olan vəzifələrdən sayılır. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində bütün müəssisə və təşkilatlar, istehlak mallarının istehsalı və satışı ilə məşğul olan mütəxəsislər fəal iştirak etməlidirlər.

Bütün bunlar onu göstərir ki, dissertasiya işi tamamlanmış magistr dissertasiyasıdır və onu müdafiəyə buraxmaq olar.

Elmi rəhbər

dos.M.M.Məmmədli

**ОРГАНИЗАЦИЯ ЭКСПЕРТИЗЫ НЕПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ
ТОВАРОВ И ПУТИ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ**

РЕЗЮМЕ

Процесс трансформации в новую экономическую систему осуществление масштабных рыночных реформ привели к коренным изменениям в экономике страны. Формирование рыночной среды, развитие предпринимательской деятельности требует совершенствования структурных единиц экономики в направлении повышения эффективности, достижение конкуреспособности, что предопределяет необходимость использования современных форм организация экспертизы непродовольственных товаров и поиск путей совершенствования хозяйственной деятельности.

Больше значение приобретают эффективность деятельности торговых фирм как структурное звено экономики, связующее производителя и потребителя.

Цель исследования заключается в изучении методологических и методических основ торговой сферы в комплексном исследовании деятельность лаборатории по экспертизу непродовольственных товаров в Азербайджане.

**ECONOMIC-ORGANIZATIONAL PROBLEMS OF
COMMERCIAL COMPANIES IN CONDITION OF MARKET**

ECONOMIC

SUMMARY

Formation of market relation requires a new approach for the organization and management on the enterprise level but it is turn it necessitates the determination of all the factors influencing on its activity and tendencies of enterprise development.

Scientific novelty of the dissertation work comprises in the complex study of the problem in republic of trade firms connecting with the improvement of methods and methodology and methodological device applying to enterprise trade in condition of the market economy formation/ In work on the basis of existing problems and factors of trade enterprises influencing activity in conditions of transition to new economic system the basic determining factors influencing on competitiveness of trading firms are revealed.